

Suvremena etnografija tradicijske kulture i književnosti u imotsko-bekijsko krajini

Basić, Antonio

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:891257>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ANTONIO BASIĆ

**SUVREMENA ETNOGRAFIJA TRADICIJSKE KULTURE I
KNJIŽEVNOSTI U IMOTSKO-BEKIJSKOJ KRAJINI**

DIPLOMSKI RAD

SPLIT, 2015.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska usmena književnost

**SUVREMENA ETNOGRAFIJA TRADICIJSKE KULTURE I
KNJIŽEVNOSTI U IMOTSKO-BEKIJSKOJ KRAJINI**

Student:

Antonio Basić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2015. godine

KAZALO

Uvod.....	1
1. O Imotsko-bekijskoj krajini	3
2. Uloga obitelji u Imotskom kraju	4
3. Ganga	11
4. Crkveno-pučka baština.....	21
4.1. Od adventa do Sveta tri kralja	21
4.2. Od Poklada do Ivandana.....	32
5. Križićanje	40
Zaključak	42
Sažetak	46
Summary	46

Uvod

Etnologiju, odnosno narodoznanstvo definiramo kao znanost koja se bavi proučavanjem kulture pojedinih naroda. Od naroda do naroda, pa čak i od čovjeka do čovjeka pojam kulture je izrazito teško definirati, no većina će se složiti s idejom da je riječ o odlikama živih ljudskih bića koja su nedvojbeno pod utjecajem odlika svojih predaka i svojstava svoga kraja. Etnografiju, kako ni kulturu nijednog naroda ne smijemo nipošto zanemariti jer bi to rezultiralo smrću identiteta čovjeka kao pripadnika zajednice i kao pionira napretka koji svoja buduća djela nedvojbeno planira na temelju djela svojih otaca i sunarodnjaka.

U svom naumu da zabilježi zbivanja svoje okoline te da na taj način svojim potomcima ostavi tragove pomoću kojih bi oni imali uvid u život svojih predaka, čovjek je stvorio etnografiju. Prvotni cilj ovakvih pothvata od strane ljudi koji su se zainteresirali za njih još od davnina nije poznat, no za modernog čovjeka je važno da njegovi korijeni pulsiraju u njemu te da ih se treba ispoštovati.

Narodna ili usmena književnost najstarija je i najdugotrajnija forma kulturnog stvaranja ostvarenog jezičnim sredstvima. Uglavnom se javlja u najkarakterističnijim, iako ne u najrazvijenijim oblicima, u vrijeme kad pojedini narodi ili plemenske zajednice još ne posjeduju pismenost. Njene funkcije su veoma široke: uobličavanje cjelokupnog čovjekova iskustva, ne samo njegovih shvaćanja života i povijesnih zbivanja, nego i znanja o prirodi, više fantastičnih nego realnih, zatim građe iz područja magije, religije, pravnih normi, medicine i drugih. Slika je to narodnog života i shvaćanja koja je sebi tijekom desetljeća priskrbila status predmeta vrijednog znanstvenog izučavanja. I poslije pojave pismenosti nastavlja se prenošenje usmenih tvorevina i stvaraju se nove. Već stvorene tvorevine narodne književnosti održavaju se i dalje prenose s koljena na koljeno i kad prestane potreba za stvaranjem novih. Obuhvaća poeziju: lirske i epske pjesme, balade, dvostihove; prozu: bajke, predaje, legende, basne, anegdote, viceve; dramske oblike; retoričke oblike: zdravice, brojalice, brzalice, rugalice i sitne oblike: poslovice, zagonetke. Ono što ju raščlanjuje od pisane književnosti jest proces uobličavanja književne tvorevine. Dok u pisanoj književnosti pojedinac najčešće daje konačan oblik tvorevine, u usmenom prenošenju prvobitni oblik je stalno podložan promjenama i daljnjem uobličavanju, koje nikad nije konačno. U stvaranju ove vrste književnosti sudjeluje veći broj ljudi te tako umjesto individualne dobivamo

kolektivnu književnu tvorevinu. Stvaratelji usmene književnosti uglavnom ostaju anonimni. Do koje mjere je razvijena usmena književnost nekog naroda ovisi o društvenim i povijesnim prilikama u kojima je narod živio ili sada živi. Interes za skupljanje narodnog blaga javlja se već u baroku, a postaje naročito živ za vrijeme romantizma, koji nadahnut Rousseauovom idealizacijom „prirodnog čovjeka“, traži u tvorevinama priprostog puka iskonsku dušu naroda.

Osim plemenitosti poziva prikupljanja građe usmene književnosti, prisutan je i praktičan element. Poznavanje okolnosti vremena i običaja nekog književnog djela iz vremena davno zaboravljenog navelike bi olakšalo i pojednostavilo detaljniju analizu tog samog djela. Budući da ne možemo predvidjeti rođenja velikih pisaca ni mislilaca, bilo bi sebično razmišljati kako nema potrebe da zabilježavamo događaje u svojoj okolini. Uzmemo li u obzir da je s 21. stoljećem nastupilo novo doba, doba slavlja tehnološkog napretka, te da važnim podacima koje su u mislima imali samo stanovnici hrvatskih ruralnih krajeva prijeti izumiranje nikada nije bilo važnije posvetiti se usmenoj književnosti i njenom očuvanju.

Pristupio sam pisanju ovog rada ne bih li odao počast svojim precima te ostavio svoj doprinos u analima povijesti svoga kraja. Budući da svu kulturnu baštinu jednog kraja nijedan čovjek ne može svesti u korice jednoga rada posvetio sam se nekolicini aspekata za koje sam smatrao da su najvažniji za identitet imotsko-bekijske krajine. Prisutni primjeri su karakteristični za mjesto Svib i okolna mjesta, no kako pod nomen imotsko-bekijske krajine spadaju sva mjesta na prostoru stare hrvatske župe Imote logično je pretpostaviti da su kulturološka obilježja jednog mjesta prisutna i u drugima.

Uvjerenja sam da bi svaka osoba trebala doprinijeti istraživanju i zabilježavanju obilježja krajeva iz kojih potječu njihovi preci. Usmena književnost je vrelo koje nikada neće presušiti i koje uvijek privlači narod da uzima vode s njega, a na nama je da tako i ostane.

1. O Imotsko-bekijskoj krajini

Imotska je krajina povijesno ime za prostor koji se nalazi u zaleđu planinskog masiva Biokove. U prošlosti je Imotska krajina obuhvaćala i rubni dio sadašnje Bosne i Hercegovine, a postojeće razgraničenje nastalo je Požarevačkim mirom kojim su okončani sukobi Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u Drugome morejskom ratu 1714. - 1718. godine.

Ključnu ulogu u životu ovoga kraja ima plodno Imotsko polje. Između njegove gotovo ravne površine i planinskog masiva Biokove (1762 m) nalazi se prostrano krško područje na kojem se smjenjuju nizovi brda i uvala. Polje i krški prostor u njegovoj neposrednoj okolini bogati su vodom. Duž cijelog polja protječe rijeka Vrljika, a na njegovu se sjeverozapadnom dijelu u hladnom dijelu godine stvara poplavno područje – Prološko blato. Zahvaljujući njima, polje ima izvrsne uvjete za poljoprivredu. Na krškom području sjeverno od polja nalazi se veći broj krških jezera po kojima je Imotska krajina nadaleko poznata.

Nedaleko od Imotskog polja, na padini brežuljka Podi, smjestio se Imotski. Razvio se ispod srednjovjekovne tvrđave koja je bila središte hrvatske županije Imote (Emotha) čije je postojanje u X. st. zabilježio bizantski car Konstantin Porfirogenet (τὰ Ἱμωτα). Naziv te župe pak vezuje se uz rimski grad Emanij, koji se nalazio baš u kraju današnjeg Imotskog, odnosno između Duvna i Ljubuškog (Ujević, 1956: 71). Ostala važnija naselja smjestila su se uza sam rub polja: Proložac (na sjeverozapadnom rubu) te Zmijavci i Runovići (na jugoistočnom rubu). Od naselja smještenih dalje od polja vrijedi istaknuti Zagvozđ te zapadna sela - Studence, Lovreć, Cistu...

Imotski kraj poznat je po svojoj tradiciji i kulturi. Spominje se i u glasovitoj narodnoj baladi Asanaginica koja je prevedena na brojne europske i svjetske jezike. Imotski kraj poznat je i po gangi – tradicionalnom pjevanju nastalom početkom XX. st. Konačno, Imotska krajina dala je velik doprinos hrvatskoj književnosti XX. st. Najveće zasluge za to pripadaju velikom pjesniku i piscu Tinu Ujeviću (1891. – 1955.).¹

¹ Ante Ujević, Imotski-Prilog poznavanje uloge naselja, Geografski glasnik broj 18, 1956.

2. Uloga obitelji u Imotskom kraju

U suštini, obitelj je osnovna društvena jedinica zasnovana na zajedničkom životu užeg kruga krvnih srodnika, u kojoj se sjedinjuju biološko-reproduktivne, ekonomske i odgojne funkcije. Većini kultura diljem svijeta obitelj predstavlja nešto sveto i neprocjenjivo. Obiteljske veze nisu puka trivijalnost s kojom se susrećemo na ovom svijetu, već su jedan istinski pečat koji potvrđuje našu postojanost i daje nam identitet neovisno o dobu i prilikama u kojima se rodimo.

U biblijskom primjeru braće Kaina i Abela susrećemo se s najgrotesknijim primjerom izdaje i ubojstva. Nakon što je Kain ubio svoga brata, Jahve ga je osudio izjavom: *Krv brata tvoga iz zemlje k meni više*.² Teolog 17. stoljeća Matthew Poole navodi kako na izvornom hebrejskom riječ krv u ovom kontekstu zapravo nosi odliku množine (i.e. krvi), predlagajući da je Kain ne samo oduzeo život svom bratu, već i nebrojivom mnoštvu koje je trebalo naslijediti Abela nakon njegove smrti³. Ova analiza baca novo svjetlo na značaj života pojedinca. Gradnja obiteljskih veza neopisivo je važna za utjecaj individue na ovaj svijet, stoga nije ni čudo da je obitelj zauzela visoko mjesto na popisu svetosti ljudi u pretežno kršćanskoj imotskoj krajini. Budući da je riječ o izrazito religioznom kraju važnost obitelji je utkana u tradiciju i u običaje.

Imotski kraj područje je gdje i u 21. stoljeću vlada izrazito patrijarhalni društveni poredak. To je najbolje ogleda u raspodjeli kućanskih poslova kao i u neravnomjerno raspoređenim očekivanjima sa kojima sa susreću žene i muškarci. Bračna je zajednica svetinja čijem je očuvanju kao i prokreacijskoj funkciji podređen svaki segment života i odnosa između žene i muškarca. Funkcionalna obiteljska zajednica, posvećena podizanju budućih naraštaja i nasljednika, temeljna je moralna vrednota kojom teže i muškarci i žene, naravno, u skladu sa mogućnostima kojima im dozvoljava njihova spolna i rodna pripadnost. Naime, od žene se kao i od muškarca očekuje različita lepeza sposobnosti i talenata kojima bi zajednički doprinijeli stvaranju, po patrijarhalnom sustavu, funkcionalnu obiteljsku zajednicu. Tome nam svjedoče i brojna kazivanja: „Čovik i žena tek u obitelji zadovoljavaju i Boga i naravi i čovičanstvu. Bez obitelji oboje je sakato. Čovik snosi i dotraje u kuću, a žena uzdrži kuću i čuva ono što je u kući i oko kuće. Čovik ore, kopa, krči, sadi, nosi, tovari, vuče, vrše, vije,

² Stari zavjet, Stvaranje <http://www.studiacroatica.org/biblia/stvaranje04.htm> (pristup 17. rujna 2015.)

³ Biblehub, komentari Matthewa Poolea <http://biblehub.com/commentaries/genesis/4-10.htm> (pristup 17. rujna 2015.)

mlati i slično. Ovo su muški posli. Žena rađa, doji, kuva, ljulja, peče, vari, muze, siri, mete u stapu, šije, mete, pere, krpi, prede i slično. To su ženski posli“⁴

Veličina zadruge indicira vrijednost i naprednost obitelji u njoj. Na početku 20. stoljeća zadruge u imotskom kraju su dosezale i do 40 članova, no nakon Prvog svjetskog rata diobe su sve češće. Žene zahtijevaju svoju slobodu, kao i sinovi, rezultat čega je razdioba velikog kućanstva na više manjih⁵.

„Teško kući di nema gospodara! Ta kuća propada, ili će propasti.“⁶ Fra Silvestar Kutleša navodi da je ključno da kućanstvom gospodari odrasli muškarac. Ukoliko nema ni oca ni sinova upravlja udovica. U slučaju da nema prisutnih autoritativnih ličnosti brigu nad djecom preuzimaju stričevi i strine. Neovisno o okolnostima, hijerarhija je prisutna i uvijek vlada red. Uz ovakav svjetonazor nije iznenađujuće da i naselja od nekoliko stotina stanovnika stalno napreduju.

Identitet muškarca neraskidivo je vezan uz pojam ženidbe i osnivanja vlastite obitelji. Za muškarca se smatra da je ispunio svoju prvotnu dužnost tek kada se oženi, a za djevojku tek kada se uda. Budući da je riječ o patrijarhalnom ustrojstvu, slučajevi gdje muževi pomažu ženama u već navedenim „ženskim“ poslovima nailaze na smijeh i osudu.⁷ Doduše, ukoliko je mužu to potrebno, žena mu može doći u pomoć. Kazivačica Mila Čondić prepričava o slučaju sa svojim suprugom koji je smatrao da se čak i briga o djeci smatra nedoličnom za muškarca: „Pa ti nećeš virovat' da je moj Jure se sramio držat moga Josipa kad se rodio. U rukam' on ga drži u kući, dolazi susid ili neko i brže ga meni daje da ga ne bi vidili.“⁸

Događaji koji bi se u modernom društvu okarakterizirali kao neprihvatljivi ili povreda slobode kretanja, u ovom su se kraju smarali dijelom zajedničkog života i sasvim prirodna i nerijetka pojava o čemu svjedoči i sljedeći citat: „Dogodi se da se čovik i žena zavade i popsuju pa i pobiju. Žena ko nejača, dobije kadgod i po glavi i po repu. A komu će se tužiti i šta će li se ružiti. Najviše, kad joj već priveć utuži, potuži se majci i ocu. Ovi zeta pokaraju. Ako ne bude ni to da koristi, uteče žena k majci, a i to je ritko i samo za malo vrime. U majke žive pošteno, dok čoviku ne dodije samoća, te dođe po svoju ženu. Uzme za ruku i povede

⁴ Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imočkoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 206.-207.

⁵ Isto, str. 201.

⁶ Isto, str. 202.

⁷ Isto, str. 207.

⁸ Kazivačica: Mila Čondić, rođena 1955. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

svojoj kući.“⁹ Iz navedenog primjera kao i iz ostalih može se iščitati da žena svog suproga ne naziva mužem ili supružnikom već „čovikom“.

Današnje društvo oštro osuđuje bilo kakve oblike nasilja nad djecom, te se traže alternativna pedagoška rješenja, no u imotsko-bekijskoj krajini bilo je uobičajeno rigoroznim metodama uvesti disciplinu: „Roditelji danas više pušćaju diti na volju nego mirita (zaslužuje). Ima i tu razlike. Pametan otac istina miluje i uči svoje dite, nu je li skrivilo oštro ga ukori a do potrebe i žestoko išibica po debelom mesu. Dite, mače, pašće ničega se ne boje koliko šibice. Ne boj se, mučno će drugi put skriviti.“¹⁰

Pri stupanju u brak, običaji su bili drastično drugačiji u prošlim vremenima nego što su danas. Česta pojava bilo je umaknuće tj. umicanje. Kutleša to definira kao „ružan adet“ koji se „uvuka u župe ove Krajine“ zbog negativnih okolnosti koje se vežu za nj. „Momak i cura ako se vole, a roditelji ili zakon ili koje druge okolnosti ne dopuštaju da se uzmu, na priliku kad se momci jagme o curu momak i divojka dogovore se i umaknu, evo ovako. Momak nađe tri-četri druga oboružana i na ugovoreni znak potajno izvuče se iz kuće, pod rukom ponese samo jednu prisvlaku. Društvo dočeka, momak pristupi i prid društvom potvrdi viru, uzme divojku za mladu i mladoga pozdrave i odu, a nji dvoje idu na zajednički počinak. [...] I cura i momak pođu župniku i zapišu navišćenje. Župnik najprvo do vinčanja naredi rastavu, zaručnike podvrgne crkovnim kaznama. Od roditelja i zakona dobije potribnu dozvolu i nakon tri navišćenja vinča.“¹¹

Kutleša osuđuje ovaj običaj jer podrazumijeva konzumaciju braka i/ili suživot prije sklapanja sakramenta svetog sakramenta, te zbog nasilnog karaktera samog čina otimanja djevojke. Zajednički život koji nije blagoslovljen u crkvi, smatra se velikim grijehom i sramotom: „Ima nekoliko slučajeva u Krajini, da čovik i žena živu brez zakona. U ciloj Krajini neće bit više od osam pari, klonu se svita, a svit se šnjima baleka i ćoka.“¹²

Po izvještajima kazivača vidljivo je da mladi o umicanju imaju bolje mišljenje, te je za njih to čak i romantizirano. Kazivačica Mila navodi da je do tog običaja znalo doći i zbog pukog bunta mladih, no prije svega govori o zarukama u normalnim uvjetima: „Oni (mladić i njegova družina) bi došli po nju, al' najviše se to (umicanje) radilo ako je neka strana bila

⁹ Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imotskoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 207.

¹⁰ Isto, str. 209.

¹¹ Isto, str. 207.

¹² Isto, str. 207.

protiv, ili sa curine ili s momkove strane... Ako je išlo redovno npr. cura i momak vole se i 'oće, onda najprije dođe od momka otac, brat, stric ili neko od momka dođe sa njimen i to se zove rakija. Rakija bi se kod nas zvala ta prošnja, došli bi na rakiju. Donili bi rakiju i donili bi za mladu darove i pare, za namještaj ili za nešto. Onda idu mlada i momak na zaruke, ili ako su već se prije zaručili, onda idu kupovat verice. Onda se najavi napovid, tri puta se čitala napovid u crkvi. Tri nedilje, tri puta i onda svećenik govori ako 'ko zna za kakvu zamjeru zbog koje se ne bi mogla udati dužni su je prijaviti' svećeniku.“ Zatim nastavlja o umicanju: „A umaknuce bi bilo tako, došli bi po curu i ukrali bi je i otišli bi. Ne bi njoj smetalo ako ga želi. Onda moja mater i ćaća, pokojni, bili su godinu i nisu se ni ispovidali ni pričesćivali, živili su nezakonito nevjenčani. I onda kad su se odredili vinčati, onda je svećenik posla jedno na 'Ržano, a jedno u Veliku Cistu da se ispovidu, za kaznu. To ih je umaka, jer to nije po Božiju. I onda su mogli napraviti vjenčanje. Samo još znan da je umaka na Sveta tri kralja. Bila je badnica srpska, i onda je bacio jednu bombicu, mislili su da to pravoslavci slave pa je prosa nekažnjen.“¹³

Kazivač Petar Bodrožić govori o nekonvencionalnoj pojavi kojoj je posvjedočio dok je bio mlad: „A mi smo lipo išli za zaruke za Ilijinu sestru, ona je se u Svibu imala dva momka, oba su bila u vanka (inozemstvo). Doša Božić, i ona se tribala udat za ovoga Peru od Marije Stipanove. Ona je se tribala udat' za njega. Za Sv. Stipana on ti je doša u kuću na zaruke, u to joj vrime dođe ovaj drugi što je sada njezin muž, i ona je već se bila dogovorila. I ona lipo napiše ceduljicu Peri "Mogu li sa Juron izaći sekund vanka?" i ona ode u sobu i spremi stvari i pobigne s Juron. U po' dana na Sv. Stipana je utekla. Jure nije ima ni ćaće ni matere, ona je računala bit će s njim sama i uživat će. Tako ti je bilo i u 'Ercegovini, šta je ova napravila isto tako. Bila je na oltaru, i svećenik je pita uzimaš li toga i toga za svoga zakonitog muža, kaže nisam njega nego njega. I toga skine i ovoga metne. Tako sa svin tin svatovin i sa svim.“¹⁴

Marija Brdar kaziva sljedeće: „Od Poklada nema udaje ni ničega. U Bodrožićin je bila jedna cura, mislili su da će se udavat te zime od Božića do Poklada, al' ne udaje se. Došle Poklade i podne je, a ona se češlja i kolegice joj govore *Gladi, 'ko se ne gladi, utekoše Pokladi*, a ona im odgovori *Jedna Božje pomoći, jos je dugo do noći*, i ona se na Poklade uveče ode.“ A moja baba pokojna, dida Miška mater, ona je imala dva momka u selu, ona se obećala Iliji, al' više je volila moga dida, i ona u podne, nju moj did u podne ukrade i zatvori je u jednu kužinu. Od njezine mater i ćaće da ne znaju za nju. Nije ona ni bila protiv toliko jer

¹³ Kazivačica: Mila Čondić, rođena 1955. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

¹⁴ Kazivač: Petar Bodrožić, rođen 1950. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

nije ni ona znala točno što odlučit, al' kad je on ukra odlučila se za njega, šta će. *Čija cura, nasrtalova.*“¹⁵ Iz priloženog vidimo da su i u kolokvijalnom govoru prošlih generacija mjesto imale pjesme i izreke. Ovakve bilješke govore mnogo o okolnostima tog mjesta i vremena, e.g. „Čija cura? Nasrtalova!“ govori da se tražilo od mladića da se pokaže kao autoritativna ličnost koja je sposobna voditi obitelj, a ne da čeka da se okolnosti promijene u njegovu korist.

Umaknuće, tj. umicanje primjetno je rjeđa pojava u moderno doba nego što je to bilo prije sto do dvjesta godina.

Već je navedeno u radu, kako je primarna funkcija obiteljske zajednice muža i žene prokreacija, stvaranje potomstva. U ovom je kraju nečuveno i neviđeno da postoji obitelj koja bi se svojevoljno odrekla tog zadatka i funkcije: „U nas nema čovika i žene koji ne žele dice. Težaku ako nema poroda zaludu je sve blago i bogatstvo, njegovo je srce prazno i otrnulo, njegova je duša čemerna. Težakinja koja je neplodna drži da je nesrtna i od Boga prokleta. Neće ostat ni svetac ni Crkva u okolici da mu se neće zavitovat, da ga neće bosonoga obaći. Ona viruje da će zavitom, postom i molitvom od Boga dite isprositi. Nike i isprose.“¹⁶

Svakoj je obitelji na ponos i posebnu radost ako ima muške nasljednike: „Čoviku nije na volju oće li mu se roditi muško ili žensko jer kad bi to bilo u vlasti čovika težaka, malo bi koje žensko na svit došlo. Ne samo čovik, nego i žena voli muško.“¹⁷ Naime, muškarcu nasljedniku otac ostavlja svoje imanje i kuću, dok ženska djeca odlaze živjeti u novu muževu obitelj mijenjajući i prezime, stoga ih primarna obitelj gubi kao radnu snagu i ispomoć. Zanimljivo je kako se muška djeca nazivaju ljudima, a ženska ženama, sugerirajući da biti ženom nosi manji značaj nego biti muškarcem: „Čovik radi ono što je za nj, a žena što je za nju. Ljudi kažu, lako ti je ženam; žene vele, lako ti je ljudma.“¹⁸ Nadalje, žene su smatrane bićima uzvišenijima od domaćih životinja, no ipak ne dovoljno naprednima da bi bile kao i muškarci: „Čovik je kralj u svojoj kući. Čovik ženu ne drži živinom, ali ne čini koliko treba ka mušku glavu. Nikako, ko da se žene stidi. Malo je pravi seljaka koji neće reći: Moja ženetina, da prostitute moja žena.“¹⁹

¹⁵ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

¹⁶ Fra Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 208.

¹⁷ Isto, str. 208.

¹⁸ Isto, str. 214.

¹⁹ Isto, str. 214.

Dalje, fra Silvestar kutleša zapisuje: „Bog je prvo stvorijo čovika, pa ženu, a Bog je i naredijo, da žena sluša čovika, pa tako će i biti dok bude svita. Nađe se podikvoja žena jogunasta ko mazga i zanovetna ko muva, uvijek drobi, uvijek žuga, prigovara čoviku i osvoji ga. Nu ako se je namirila na zloćudna čovika, kolac i stolac brzom učine svoju. Žena se umiri i sluša svoja muža, ko svoga gospodara. Ako čovik priđe na ženinu bašćinu, opaža se na njemu ovisnost, koliko je dobijo u bašćini, još više je izgubijo u čovištvu. Zovu ga domazet, pripuz, došlo. Nu kod seljaka većinom čovik i žena vole se, slažu i ljube. Čovik pa taman bijo pripuz, upravlja bašćinom i svojom i ženinom; ima vlast nad ženom i nad dicom. Dica se zovu i pišu po očevu prezimenu.“²⁰

Da je ovakvo razmišljanje zaživjelo i u drugoj polovici 20. stoljeća svjedoči i kazivanje Marije Brdar o rođenjima ženske djece: „Kad se rodila Meri, dakle treća cura posli Jelene i Manje, i ja san bila i Jozo u Njemačkoj, i idemo mi kod njega (dida) i sad ja i Jozo, nedilja je bila i idemo mi kod njega, i mi dolazimo na stanicu i vidimo ga u govornici... I on zove i izlazi iz govornice i plače, i mi ga čekamo i pitamo sto plačeš. Na to on odgovara da je "Rosa rodila i opet žensko". Nadalje: „A kad je se rodila Vesna, ja sam išla sa Sviba na Dobranje na vjeronauk, od 15.6 do 15.9. tribaš ić na vjeronauk svaki drugi dan na Dobranje. 8. kolovoza, tri su sata, vrućina velika, a did radi lopatu u štali, a mater pokojna je gori rađala Vesnu. I kad je on vidio i čuo da je izašla baba i više da se rodilo žensko, baci on lopatu i baci držak. Ne znam kud je otiša, umisto da je izaša gori i vidio ženu i dite.“²¹

Danas se ovakvim anegdotama pripisuju humoristične konotacije i u veselju se prisjeća na te događaje, no surova stvarnost je da su ženska djeca često bila nepoželjna, kako zbog financijske situacije, tako i zbog ostavštine koja je ugrožena. S druge strane, pohvalno je što kultura ovoga kraja osuđuje ikakvo napuštanje djece jer svako dijete je blagoslov.

U poglavlju Mišljenje o ljudima i životu, autor i zapisivač kazivanja, zapisuje općenita razmišljanja prosječnog seljaka s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća o obitelji i obiteljskim vrijednostima iz kojih se očigledno kako je obitelj temelj zajednice, a sklad obitelji po onodobnim kriterijima, mjerilo životnog uspjeha. Čovjek je u dobroj vezi s Bogom te Božjoj volji duguje ono što ima: „U Boga viruje i Njega ljubi i Njemu se moli. Radi za se i za svoju obitelj, ali uvijek blagoslov Božji prosi. zna da je od Boga i za Boga. Zna da je kratak život na zemlji. Pogriši i sagriši, i više puta u životu, ali on isporavi. Pane, ali se i digne s

²⁰ Fra Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imočkoj krajini*, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 214.

²¹ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Svib.

pomoću Božjom i Njegovi Sv. Sakramenata [...] pa u svakoj molitvi Bogu se moli za mir, sklad i ljubav u svojoj obitelji. u svakoj se nađe anđeo mira i brzo nestade nemira. Ta anđeo mira obično je stopanica ili domaćica u kući. Seljaku je drag život. Ne samo jer je život protivan smrti, nego, jer je život od Boga, i ima svoj razlog i svoj cilj. Život je suviše građa Božja i jedini Bog ima pravo da digne čoviku život, s ovog svita. S virskim životom seljak kripi, polipšaje i uzdiže život zemaljski. Eto s čega je za seljaka život dar Božji, eto s čega ga cini i brani i daje.“²²

²² Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imockoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 458., 476.

3. Ganga

Hrvatski enciklopedijski rječnik pojam gange objašnjava kao “momačko skupno pjevanje narodnih pjesama u kojem jedan pjevač pjeva melodiju, a ostali ga prate držanim tonom”²³. No, poimanje ovih pjesama pa ni samo pjevanje istih nije jednostavno kako to nalažu rječnici. Autor najtemeljitijeg rada na temu gangi, Srećko Lorger navodi kako definicija gange razlikuje navelike od rječnika do rječnika, no ipak izlaže konstataciju koja glasi: „Činjenica je da se ono što podrazumijevamo pod pojmom ganga javlja samo u imotsko-bekijskom arealu i nešto šire u zapadnoj Hercegovini.”²⁴

Ganga nije jedini oblik pjevanja narodnih pjesama na ovom području ali je mnogima najbliži. Mijo Milas tvrdi da je to rezultat činjenice da je ganga relativno nova tvorevina. On tvrdi da “Stariji ljudi iz Imotske krajine prije nisu čuli ni za tu riječ, a ni za takvu vrstu pjevanja.” Ovu tezu zasnovao je na činjenici da njegov djed i njegovih nekoliko rođaka nisu pjevali gangu dok su je generacije iza 1890. redovito pjevale. Iz toga je zaključio da se ganga u Imotskoj krajini počela pjevati u današnjem značenju oko 1900. godine ili koju godinu ranije.²⁵

Kazivači koji su mi posvjedočili o gangama potkrijepljuju ove tvrdnje, budući da nisu spominjali pojavu gange kod svojih predaka, pa čak su je i drukčije definirali. Naime za kazivače svipskog kraja, ganga koju pjevaju djevojke se zove rera, a u nijednom slučaju nije u pratnji glazbenih instrumenata. Kazivačica Marija Brdar govori sljedeće: „Ganga ti je naše pjevanje. Nije ti to isto šta i ojkanje. Ojkanjem se pjeva ojkavica, vamo ti je ona oko Sinja i Hrvaca i prema Kninu. A u nas ti je ganga. Ganga i rera, to gangaju muški, a rere pivaju ženske. A gusle su ti...već je to drugačije, imaju drukčije stihove i drukčiji zaokret. Gusle su ti većinom bile 'ercegovačke. Mogu ti i izdiktirati par koje sam ja pivala kao mlada.

Selo Svibu, viš Barnika vode,

U tebi su cure ko jagode.

²³ Hrvatski enciklopedijski rječnik, prir. Ljiljana Jojić, Ranko Matasović i dr., Novi list – Europa Press Holding, Zagreb 2004, str. 302.

²⁴ Srećko Lorger, Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.51/2 Svibanj 2013, str. 504.

²⁵ Mijo Milas, Asanaginičin zavičaj: povijesno-kulturni kontekst narodne balade, Imotska Krajina, Imotski 1981, str. 23.

*Pitaju me odakle si plava,
Dalmatinka imoćanka prava.*

*Ljubi dragi koju oćes sada,
I mene si ljubio nekada.*

Kad ju je ostavio, onda je ona pivala. Nisu ove pisme bezveze, ima svaka svoju priliku. Evo jednu za tebe:

*Crna kosa momu srcu mila,
Draganovo čelo obavila.
Pa evo jedna meni draga.
Mene majka rodila u zoru,
Da joj budem cvijetak na prozoru.*

*Drina voda ranjenike nosi,
Ja sam moga poznala po kosi.*

*Neću majko za momka jedinka,
U kući je diver vidit dika.*

Tetak ti je zna pivat ovu o meni:

*Da mi nije u Selacin male,
Ne bi moje podera sandale*

A zna je bit i prost pa bi svašta slaga, kao ovu:

Imocani kad pođu na rađu

Nema cure koju ne obađu. “²⁶

Što se tiče neraszmjera u informacijama oko okolnosti pjevanja Kutleša tvrdi da je „najbitnije da se pjeva“, a ne „kako se pjeva“: „U našem narodu svak piva, ali mladost najviše. I muško i žensko i staro i mlado pismu voli. Čeljade na selo je li zdravo i sito ono piva. Ne gleda se šta piva i kako piva, samo nek se piva. [...] O pismi i s pismom žive, malo manje nego o kruvu. Kad komu ko umre u pismi se izjeda i lašnje mu je. Nego kakvo je to pivanje, kakve li su pisme i popivke? Obično su dva versa u sroku, ritko više. Pivanje težačko je više glasna i rastegnuta recitacija nego umitna arija. A di je arija bolja, ta je uzeta iz prirode, ili bolje oponašanje prirode.“²⁷

Kako je sama ganga nastala, Lorger tvrdi da su pjevači glasovima imitirali zvuk gusala, i.e. slušajući guslare su počeli pjevati na sličan način.²⁸ Možda je ipak važnije nastanak gangi promatrati kroz razlog nego metodu nastanka. Anđelko Mijatović navodi kako je tematika gangi „raznovrsna“. Drugim riječima, gange su zabilježile i zabilježavaju sve što se događa u društvu u datom trenutku, kao kojekakva suvremena umjetnička bilješka. Po Mijatoviću ganga je „zabilježila svaku pojavu i svako zbivanje u društvu i području gdje živi, od najobičnijega i najbanalnijega do najznatnijega, opjevala je mnoga mjesta i mnoge osobe, kao kronika sačuvala je od zaborava prošlost ljudi i prošlost svoga kraja, svjedoči o ljudskim patnjama i nevoljama, o željama, htijenjima, srtajima i posrtajima, uspjesima i padovima, prenijela nam je mnoge etnološke i etnografske pojmove te mnogu šalu popraćenu humorom, ironijom i sarkazmom.“²⁹ Ovu izjavu možemo potvrditi i primjerima koje je recitirala kazivačica Marija Brdar:

Selo Svibu, viš Barnika vode,

U tebi su cure ko jagode.

Osim što se u navedenoj pjesmi veliča ljepota djevojki svipskoga kraja, ona služi i za geografsko situiranje mjesta Svib u odnosu na umjetnu vodu stajaćicu Barnik.

Drina voda ranjenike nosi

²⁶ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

²⁷ Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imočkoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 315.

²⁸ Srećko Lorger, Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.51/2 Svibanj 2013, str. 505.

²⁹ Anđelko Mijatović, Ganga - pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa, Naša ognjišta, Tomislavgrad 2004, str. 37.

Ja sam moga poznala po kosi

Ova pjesma svjedoči ratnim događanjima koji su rezultirali smrću mnogih hrvatskih vojnika i civila čija su se tijela bacala u rijeku Drinu. Kazivač Jozo Brdar navodi da je pjesma nastala nakon II. svjetskog rata.

Kazivač također navodi i ove pjesme, neke od kojih je i sam slagao u svojoj mladosti:

Kad zapivan ja i moj kolega,

Digla bi se da je sinoć legla.

Ja u vojsku, moja mala plače,

Utješi je mili rodijače.

Ovu pjesmu je pjevao kada se 1969. morao pridružiti jugoslavenskoj vojsci, potvrdivši još jednom kako su gange blisko vezane uz sve aspekte ljudskih života u ovom kraju.

U novije doba nastajale bi pjesme poput:

Ljubi curu ne pitaj čija je,

Moj kolega demokracija je.

Djevojke koje se ne bi udale do tridesetih godina znale bi pjevati sljedeću pjesmu:

Mi tri seke riješile ovako,

Nećemo se udavat nikako.

Mnogi su mladi Hrvati „trbuhom za kruhom“ išli tražiti bolju budućnost u Njemačkoj, stoga je nastala i sljedeća pjesma:

Oj, Njemačko, majko omladine,

'Oćeš li me primit dogodine?

Pitaju me, odakle si žuti,

Dalmatinac Imoćanin ljuti.

Mala moja i tvoj ćaća ludi,

Svaku večer pršutom me nudi.

Cista Provo, Lovreć, Biorine,

Ej, mala moja ne zaboravi me.³⁰

Zbog geografske blizine i prijateljskih odnosa, mladi Sviba i Dobranja bi se znali međusobno zadirkivati sljedećim gangama:

Na Dobranjan, kod svetoga Ive,

Sve su cure gobave i krive.

Na tu svipsku pjesmu, Dobranjčani bi odgovarali s:

'Ko bi svipskin curam ugodio,

Kad im ne bi kokuruz rodio.³¹

Kazivač Dinko Lerotić iz Dobranja navodi sljedeće pjesme kao karakteristične primjere dobranjčanskih gangi:

Oj, Dobranje, selo na okuke,

U tebi su cure k'o jabuke.

Moj dragane, tamo u daljini,

Vuče li te srce domovini.

³⁰ Kazivač: Jozo Brdar, rođen 1949. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

³¹ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

*Iđu svati, cure ne pivaju,
Žao im je što se ne udaju.*

*Oj, svekrvo, rano se ustani,
Ostali su sudi neoprani.*

*Sitit ću se kada budem stara,
Kojega sam ljubila bećara*

*Da znaš, majko, kako ti je sinu,
Teška srca ići u tuđinu.*

*Gango moja, tradicijo stara,
'Ko te ne zna ne vridi pet para.³²*

Već iz prve navedene gange vidljiv je isti uzorak kao i u gangi o Svibu u kojoj se djevojke uspoređuju s jagodama. Do ove pojave je vjerojatno došlo interakcijom između između stanovnika dvaju naselja, no koja je ganga nastala prva nije poznato.

Narodno pjesništvo bilo je važan dio obiteljskog života, štoviše moglo bi se reći da i dalje igra veliku ulogu. Osim gangi znale bi se pjevati i druge vrste pjesama, no zbog lakoće slaganja stihova i raznovrsne tematike, nije iznenađujuće da su gange postale najpopularniji oblik kolokvijalnog pjevanja. U imotskim krajevima često se vjeruje da je ganga nastala pokušajima da se imitiraju zvukovi gusala, kako je i navedeno ranije, no postoji teza da riječ ganga dolazi od slogova gan gan kojim gangaši prate glavnog pjevača. Osim ove navedene dvije postoje i druge teorije, no nema nikakvih službenih podataka, kako zbog prirode ovih

³² Kazivač: Dinko Lerotić, rođen 1959. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Dobranje.

pjesama, tako i zbog okolnosti u kojima su nastajale. Nikola Buble podržava teoriju da je ganga nastala imitirajući gusle, a za pojavu slogova „gan gan“ daje svoje objašnjenje: „Ganga je po sadržaju i formi glazbena pojava koja je najvećim dijelom nastala tako što je pojednostavljenom obliku ojkanja (putničkog pjevanja, treskanja) inkorporiran zvuk oponašanja gusala, ili pak jednostavno pridodan part imitiranja zvuka gusala. Dakako da su u tom dinamičkom procesu prvotne dionice ojkanja doživjele stanovite promjene i na kraju dobile drukčiju ulogu, a time i ponešto izmijenile svoj glazbeni karakter. Navedenom ide u prilog činjenica da narod mahom drži da naziv ganga [dolazi] odatle što su do urazmjerno bližoj prošlosti uglavnom, a danas u mnogim prilikama, dok je glavni pjevač pjevao tekst u cijelosti, drugi pjevači (nije bilo nužno ni da znaju tekst) pjevali napjev na slogovima gan-gan, gan-gan; ponajvećma prema vokalima pjesme, hotimice imitirajući gusle (neki kažu još i dipile i svirala). Otuda i danas, prema svjedočanstvima više istraživača, običaj da se za pjevanje onih koji prate, ‘voze’, ‘gangaju’, vodećeg pjevača na muklim vokalima ili slogovima, kaže da - ‘gusle’; otuda i uzrečica pjevača gange: Ti pivaj, ja ću guslit (gudit).”³³

Sljedeće gange su karakteristične za Župu Biokovsku, a iz njihovog sadržaja s lakoćom iščitavamo slične motive i konstrukcije kao i kod svipskih i dobranjčanskih gangi. Svipski kazivači potvrdili su da se mnoge od ovih gangi (u originalu ili s nekim promjenama) pjevaju i u Svibu i drugim imotskim mjestima.

Evo vuka koji bi se tuka,

Di su voli koji bi se boli.

Kaži mala trave ti zelene,

Jesil' koga volila k'o mene.

Oj motiko, odbit ću ti uši,

Ti si mojoj dodijala duši.

³³ Nikola Buble, Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine, Imotski zbornik I, Imotski 1992, str. 151.

Svi u mome selu jidu pure,

A ja neću držin se kulture.

Grlo moje da ti je kolača,

Ne bi bilo boljega pjevača.

Stani mala na opanke moje,

Da poljubim bilo lice tvoje.

Ja baraba, ime mi je Mate,

Daj mi mesa, ne pitan salate.

U mom selu nema nikad blata,

Samo sada i kad kiša pada.

Mala moja roso sa cvijeta,

Doći ću ti još ovoga ljeta.

Mala moja i tvoj ćaća ludi,

Svaki put me sa pršuton nudi.

Mala moja ako misliš za me,

Šćap u ruke, zovnicu o rame.

Prava ljubav u srcu se piše,

Ne na karti da se lako briše.

Srce mi se u prsima cipa,

Sve zbog tebe curo moja lipa.

Oj pršute alaj si baraba,

Čuj slanino nisi ni ti slaba.

Zubi moj što se ne slomite,

Kad ljubite koga ne volite.

Oćemo li zapivati pobro,

Bog će dati pa će biti dobro.

Imenjače zagangajmo jače,

Neka srce u divojke plače.

Pitaju me odakle si bili,

Imoćanin, Hrvatina cili.

Evo džepa di su pare stale,

Evo budže kud su ispadale.

Moje srce vene kad ne piva,

Baš k'o cviće kad se ne zaliva.

Ja ću gangat, ganga je milina,

Gangala je i naša starina.

Ja ne pivan što ja pivat znaden,

Neg da tugi na srce ne daden.

Suze moje na koga su pale,

Na njemu se rane otvarale.

4. Crkveno-pučka baština

Crkveno-pučka baština izrazito je bogata kod većine hrvatskih naroda. Veliki dio crkveno-pučke baštine nažalost je nedostatno istražen, budući da su izvori vrlo često sami pripadnici nekih krajeva, i.e. jedini način da se dođe do spoznaja i bilješki o određenim tradicijama, običajima, obredima i sl. je kroz intervjuiranje starijih stanovnika. Svakim danom sve je manje i manje prikladnih govornika koji bi mogli posvjedočiti u korist ovakvih zabilježavanja. Tradicije su se održale, običaji su se prenosili s koljena na koljeno, no akademska zainteresiranost nije dostatna da bi se temeljito istražio cjelokupan spektar kojeg pruža raznovrsnost crkveno-pučke baštine u svih hrvatskih naroda.

U ovom dijelu posvetio sam vrijeme zabilježavanju kulturoloških obilježja, navika, običaja i tradicija koje su prisutne u svipskom kraju za vrijeme blagdana i ostalih važnijih dana u crkvenoj godini.

4.1. Od adventa do Sveta tri kralja

Latinski izraz za dolazak je *adventus*, a drugi naziv za došašće je *advent*. Ovaj termin predstavlja određeno razdoblje u crkvenoj liturgijskoj godini, te kao takvo igra veliku ulogu u crkveno-pučkoj baštini. Ovo razdoblje vjernike priprema za dolazak i rođenje Isusa Krista na blagdan Božića, koji se obilježava 25. prosinca. Advent se sastoji od četiri nedjelje koje prethode Božiću, a počinje nedjeljom koja je najbliža svetkovini sv. Andrije (30. studenoga).

Dragić opisuje advent kao vrijeme koje „karakterizira pokora i priprava te radosno iščekivanje Gospodinova dolaska.“ Nadalje: „Čitanja su u crkvama usredotočena na *mesijanska proročanstva Ivana Krstitelja i Izaije te s odlomcima iz evanđelja koji prikazuju i opisuju Isusa kao ispunjenje tih proročanstava*. Svećenici u tom razdoblju nose ljubičaste misnice, a na treću nedjelju mogu upotrijebiti i ružičaste misnice čime se još više naglašava pokora. U zadnjem se tjednu liturgija usmjerava na Kristovo rođenje, a posebno se naglašava uloga Majke Kristove.³⁴

Stanovnici Sviba bi već za blagdan Svete Katarine znali govoriti kako nastupa zima. Uzrečice poput *Sveta Kata, snig na vrata*. te *Sveta Kata, bilih gnjata*. potvrđuju to. No, iako

³⁴ Marko Dragić, Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split 2008, str. 415.

Dragić navodi da se u zapadnoj Hercegovini već za blagdana Svetog Andrije prestajalo s ženidbama (*Sveti Andrija, svadbi zavezanija*).³⁵ kazivači svipskog kraja govore da je ta pojava prisutna samo za vrijeme Korizme te da nije bilo problema ukoliko bi se parovi ženili za vrijeme došašća.

Blagdan svetog Andrije, 30. studenoga, nosio je i određena apotropejska svojstva. Naime to je dan kada bi djevojke običavale nagađati o budućem ženiku i uopće o budućnosti.³⁶ Nažalost moji kazivači nemaju sjećanja o toj tradiciji budući da su to, kako navode, „radili stariji.“

U imotskim krajevima početkom adventa pa sve do blagdana Sveta tri kralja molitva ispunjava slobodno vrijeme. Vrijeme došašća bilo je ispunjeno raznim običajima koji se razlikuju od naselja do naselja, no u suštini su slični. U Svibu pripovijeda Marija Brdar ovako: Za Božić, samo bi se spremalo i pripremalo od početka, dakle od svetoga Andrije. Svaku večer adventa bi se pivalo *U se vrime godišća, mir se svitu navišća* al baš svaku večer. Već prva nedilje... nije se bilo stavljalo k'o sada četiri sviće, nego svake nedilje po jedna, i palila bi se ta jedna, a na Božić tri, ne četiri kako danas ljudi rade. I zadnja nedilja prid Božić, to bi bili *očići*. *Materice* su dvi nedilje prije Božića. Ona zadnja su *očići*, a nedilja prije *očića* su *materice*. Zetovi bi išli na *materice*, nosili punicama voće, a na *očiće* bi išli puncin nosili rakiju i orase i tako bi išli u goste i s otin bi častili. Dica bi išla čestitat od kuće do kuće i govorila bi *Hvaljen Isus, gazdarice! Čestitan ti materice! Ako budeš dobra bila dat ćeš nami dobra vina, ne budeš li dobra bila tebi govno od gudina*. I mora darovat dicu, dati im orasa, naranču, mandarinu, šta bi god imala.³⁷ Milovan Gavazzi tvrdi da su *djetinjci*, *materice* i *oci*, *očići* zapravo varijante jedne iste tradicije. Dalje napominje: „Vrlo je značajno, da ih poznaju samo dinarski Hrvati (i ti ne svi, odnosno ne sva ta tri). [...] Na *djetinjce*, *detiće* (po južnom dijelu Hercegovine i južnoj Dalmaciji) stariji prijete djeci odnosno traže od nje otkup, pa ih djeca daruju voćem ili drugim čim; na *materice* (ili *majke nebeske* po Bosni) ucjenjuju muškarci žensku čeljad, prijete joj vješanjem ili vezanjem (tako u Bosni i Hercegovini) pa traže u to ime otkup – i dobivaju oraha, lješnjaka, voća, kakav ženski ručni rad, pa i novac i sl. (po Bosni i Hercegovini, zagorskoj Dalmaciji, i kod Bunjevaca); a na *oce*, *očiće* (*oce nebeske* po Bosni) je uglavnom obrnuto, pa ili ženska čeljad traži od muškaraca ili djeca i mlađarija od starješina ili djevojke od momaka da se otkupe, u ime čega napadani daruju napasnike ili

³⁵ Isto, str. 416.

³⁶ Marko Dragić, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina*, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2007, str. 370.

³⁷ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Svib.

napasnice orasima, lješnjacima, smokvama, slatkišima, rakijom, a i opancima, rupcem ili čim drugim od ženske opreme (ako su ženska lica, koja traže otkup) – već kako je u kojem kraju to uobičajeno.³⁸ Anka Basić (djevojačko Bodrožić-Selak) za tu pojavu darivanja navodi kako su se za *materice* i *očiće* darivala djeca, ali tradicije vezane za *djetinjce* ne poznaje. „Dica koja su već u kući, dakle ne ćeri šta su se poudavale, jer dok one dođu mater je na nogam odavna. Nego dok mater spava, dica dođu do nje, a ćaća mora štitit ako ih vidi. Ne smi on sad nju brudit zbog toga. I dica ti nju svežu u konope, a ona in mora dati dara, a to bi bili orasi, bonboni, jabuke, ma bilo šta slatka. To bi bile *materice*. A za *očiće* ista stvar, ćaća bi spava, i ako ih mater vidi, ne smi ništa reć. Ćaća in daje nešto da ga puste i to je to.“³⁹ Za *materice* Dragić navodi da se u Hercegovini darivalo sa šakom oraha, jabukama, suhim smokvama, opletenim terlucima ili nekim manjim prigodnim darom. A u Dugobabama kod Splita „djeca bi šaleći se pripremila konop i prijetila majci da će je objesiti ako se ne iskupi. Majka bi se iskupljivala tako da bi djeci dala slatkiše i voće. Isto su djeca činila očevima nedjelju dana kasnije, na Očiće [...] U Rakitnu kod Posušja Materice se još zovu Ženska cina. Tada su majke, bake, strine, cure i susjede darivale djecu orasima, lješnjacima, rogačima i suhim smokvama, a muževe i ostale ukućane čarapama, pečenicom, sirom, uštipcima i kavom. Djevojke su darivale svoje momke ispletenim čarapama i terlucima. Momci bi pjevali: *Idu, idu materice, pleti mala čarapice. Iđe Božić, primiće se cina, pleti mala štogod čarapina.*“⁴⁰ Iz priloženog vidimo da se običaji provlače kroz krajeve imotsko-bekijske krajine (pa čak i okolone krajeve) uz varijacije.

Za svetog Nikolu se vežu konotacije tajnog darivanja djece, a u Svibu nije ništa drugačije. Legenda o Nikolinom darivanju ide ovako: „čuvši za nekoga plemića u gradu koji je ostao bez novaca, pribavio miraz za njegove tri kćeri” tako što je tri noći uzastopce kroz plemićev prozor ubacivao po vrećicu sa zlatnicima. Otkriven je nakon treće vrećice, ali je zamolio plemića da to nikome ne kaže. Otuda je tradicija potajnoga stavljanja darova dobroj, a šiba lošoj djeci u prozore, čizme i sl.“⁴¹ Svipski kazivači potvrđuju da su se djeca darivala s orasima, suhim smokvama „jer sveti Nikola čuva dicu i voli dicu i zato daruje kad te trevi di na putu i isprid kuće“ no navode kako pojava Krampusa ili ideja ostavljanja darova u čizme ili na prozor nije prisutna.

³⁸ Milovan Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb 1991, str. 121.-122.

³⁹ Kazivačica: Anka Basić (djevojačko Bodrožić-Selak), rođena 1968. Datum kazivanja: 20. 8. 2015. Mjesto: Svib.

⁴⁰ Marko Dragić, Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split 2008, str. 430.-432.

⁴¹ Isto, str. 419.

Sveta Lucija zaštitnica je vida, slijepih, ratara, lađara, staklara, krojača, tkalaca, pisara, vratar i kovača. Živjela je u 4. stoljeću u Siracuzi na Siciliji u vrijeme vladanja cara Dioklecijana, koji je poznat po progonu kršćana. Iako se o njenom životu vrlo malo pouzdano zna, on je isprepleten brojnim legendama. Blagdan Sv. Lucije duboko je ukorijenjen u hrvatskim narodnim običajima – na taj dan sije se pšenica u posude ili zdjelice kao simbol obnove života i plodnosti. Do Božića pšenica naraste i zazeleni se te ukrašava božićni stol, a tokom božićnog vremena stoji ispod bora, uz jaslice ili u kutu sobe. Radi ljepšeg izgleda, pšenica se podreže i ovije crvenom trakom ili hrvatskom trobojnicom.⁴² „Za Luciju znaš, sije se šenica. Ona je bila zaštitnica očiju...A šenicu siješ u bilo koju posudu, metne se žito i voda. Neko je meća i u foliju i zemlju, kako je 'ko tio! Stavila bi se ta jedna svića, mora bit od pčelinjega voska. Ona ostaje u toj šenici, drugo ti ja ništa ne znan za to... U nju bi se stavljale tri sviće na Božić. One bi sve tri bile spletene odozdan s voskon, onda gori ih razdijeli, ono rastavi ih kao tri u zrak. I to je se zvala trojica.“⁴³

Dan uoči Božića naziva se Badnjak, Badnji dan ili Badnjica. Taj je dan u folklornom pogledu najbogatiji i najraznovrsniji dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, a po običajima koji ga karakteriziraju može se podijeliti na: Badnje jutro i dan, te Badnju večer. Badnje jutro i dan karakteriziraju: post, priprava hrane za Božić; škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; kićenje zelenilom, najčešće bršljanovim i lovorovim grančicama: Kitili bi se domovi, štale, dvorovi, njive, voćnjaci, maslinici, vrtovi, pčelinjaci, groblja.⁴⁴ Značajke Badnje večeri razlikuju se od mjesta do mjesta, no najčešće to su: gobinjanje, slama, božićni bor (jelka), božićne jaslice, božićne svijeće, badnja večera, blagoslov ovaca, večernja molitva, bdijenje, ophodi, čestitanje, zdravice, pjesme, koledanje, krjesovi. U središtu pozornosti, od Badnjega jutra do Polnočke je drvo badnjak te obredi i običaji vezani uz njega.⁴⁵ U Svibu bi se bor kitio na Badnjak, nipošto ranije. „Do Božića tj. do Badnjaka mećala bi se samo ta svića, al' kad bi se triba bor mećat on bi se meća samo na Badnji dan. Ne bi se sad nakitio dvi tri nedilje prije, pa da sad stoji. Nego na Badnjak ujutro onda se metne na nj bombona, orasa i tih stvari

⁴² Izvor: Ured za mlade Hrvatske biskupske konferencije: <http://mladi.hbk.hr/article.php?id=1059> (pristup 17. rujna 2015.)

⁴³ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Svib.

⁴⁴ Marko Dragić, Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split 2008, str. 438.-439.

⁴⁵ Marko Dragić, Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 1., Split 2008, str. 67.-91.

slatkih. Nije bilo ni kuglica ni figura drugih ni ikakvih. Nisu smila dica, nego svaki dan po jedan dva orasa i jedan dva bonbona uzest.“⁴⁶

U imotsko- bekijsko krajini su se sačuvali razni običaji oko badnjaka, dana i samog drveta koje opet treba smjestiti u kontekst ostalih povijesnih pokrajina. Samo drvo se je u raznim krajevima drugačije uzimalo i palilo, što se tiče vrste i vremena. U Dalmaciji, otocima i Istri to je bio najčešće panj masline ili česmine; u Lici, Slavoniji, Bosni i Hercegovini drvo cera ili hrasta. Cer i hrast dugovječna su drva i simboliziraju Božju vječnost. Ukoliko nema tih drveća badnjaci su bili od graba, bukve, kljena, javora, bora, smreke, smokve, trešnje itd. Najčešće se pale tri badnjaka, ponegdje jedan, rjeđe dva, a na jugu Dalmacije onoliko koliko je muških glava u kući i k tome još za ono muško čedo koje će se roditi iduće godine. U Boko-kotorskom kraju domaćin prije večere unosio je onoliko badnjaka koliko je bilo ukućana. Onoliko golih hrastovih badnjaka "koliko je muškadije u kući" unosilo se u Ljubotićima kod Širokoga Brijega.⁴⁷

Kazivačica Marija Brdar govori o značaju badnjaka u Svibu: „I mater ti je govorila nesto o badnjacin, ali ponovit ću i ja. Metne se drvo u oblik križa, komadi drva, i na svako to drvo uriže se križ nožon ili sikiricon ili čin bilo, i to se zapali oko šest sati, kada *Zdravomarija* zvoni-- kad se počima molit' Boga. i onda gazda kuće ide sa kršćanon vodom. Najprije ode u štalu, blagoslovi u štalu. Onda u kužinu svi mole virovanje. Onda ton vodom polije badnjak i naloži, cilu noć gore. Od te vatre se u peći sutra ujutro upali nova vatra. To ti je takav oganj, oganj ljubavi i topline.“⁴⁸ Anka Basić nadodaje: „Na badnji dan bi se prosipala slama po kući. Ta slama ti simbolizira štalu u kojoj je Isus rođen, mora kuća izgledat ko to. Slama je isto metnuta oko badnjaka, i onda kad bi se večeralo na badnjak, onda bi se nosilo vino i polilo bi se po križu, po badnjacim, iz bukare. Ta slaba je simbol Isusove slame di je položen. Ta kuća da izgleda kao štala di je Isus rođen.“⁴⁹ Dragić govori o apotropejskim svojstima te slame te navodi da se ona stavljala „po granama voćki, maslina, ili se njome obavijaju ta stabla vjerujući da će tako biti sačuvana od bolesti i da će urod biti obilat.“ Također tvrdi da

⁴⁶ Kazivač Jozo Brdar, rođen 1949. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Svib.

⁴⁷ Marko Dragić, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Croatia et Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2014, str. 406.

⁴⁸ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

⁴⁹ Kazivačica: Anka Basić (djevojačko Bodrožić-Selak), rođena 1968. Datum kazivanja: 20. 8. 2015. Mjesto: Split.

stavljanje slame na stolice na kojima ukućani na Badnju večer sjede i na mjesta gdje kokoši nesu ima apotropejski i panspermijski karakter.⁵⁰

U Svibu, kao i mnogim drugim krajevima, na Badnji dan bi se postilo po cijeli dan. Pravila bi se pogača u sklopu tradicije tog dana. Kako kaziva Marija Brdar: „Meća bi se prisni kruv na lopar, na loparu naslikano šenice, riba, figure... Na loparu od drveta. I onda bi se to tisto iskrenilo na taj lopar da se to sve naslika i onda bi se metnilo na ognjišće da se ispeče ko kruv. i uvečer posli blagoslova to bi se večeralo, i nije bilo nego nemasnijih jela do ponoć.“⁵¹ Gavazzi takva božićna peciva naziva: *božićnjak, božićnica, česnica, badnjača*, itd.⁵²

Usporedbe radi: U Hercegovini su, u rano jutro, prije izlaska sunca, muški članovi obitelji, obično otac i sin, ili djed i unuk, odlazili u šumu i u svojim ogradama sjekli tri badnjaka od već određenoga duba, te ih na ramenima donosili na ognjište. Domaćica je tražila od domaćina da usječe mahovnjat badnjak kako bi ovce bile runatije. Badnjak se sjekao s jedne strane i ukoso, a bio bi oko metar dug i trideset do pedeset centimetara debeo. Kada je badnjak donesen iz šume trebalo ga je zatesati i na njegovom gornjem dijelu teslom napraviti križ, te ga prisloniti pod strehu, uz zid kuće do ulaznih vrata. Oko njega bi se stavila još dva manja badnjaka bez znaka križa. U Jasenici kod Mostara bi preko dana domaćin usjekao tri badnjaka i tri uzglavka od dubovine, donio ih kući i zasjekao u dnu. Prije Badnjeg dana, u stolačkom kraju, usjekli bi se badnjaci od hrastova drveta. Obično su se sjekli od istog stabla pa bi se prerezali na tri dijela. Na Badnji dan bi se stavili kraj vrata od kuće, tu bi se okitili brštanom i blagoslovili.⁵³ U čapljinskome kraju pekla su se dva različito ukrašena kruha; jedan za Badnjak, a drugi za Božić. Kruh za Božić naziva se česnica, što je veća tim bolje, jer je to znak obilja u idućoj godini. Muška čeljad treba na Badnjak temeljito srediti i obilno nahraniti blago, jer i ono treba osjetiti radost božićnih blagdana. U Hercegovini se mijesila božićna pogača, beskvasni obredni kruh, koji je ukrašen šarama. Ta pogača jela se na božićno jutro, svaki član kuće dobivao je po komad. Osim pogače, domaćica bi nedjelju dana prije Božića mijesila razne kruhove i štrudle. Ta peciva su, kao i pogača, bila urešena (ispisana)

⁵⁰ Marko Dragić, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2007, str. 372.

⁵¹ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

⁵² Milovan Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb 1991, str. 125.

⁵³ Marko Dragić, Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2014, str. 407.

raznim upotrebnim predmetima (šalicama, ključevima ili nekim drugim šiljatim predmetima pripremljenim za tu namjenu).⁵⁴

Na Badnji dan, u Zagvozdu, bi se skinula sva komaštra i stavila na žrvanj, iznad svih otvora u kući zadio bi se bršćan. Djevojke i žene, i u zapadnoj Hercegovini, kiticama bršljana kitile su kuće. Obilazila su se i kitila groblja spominjući pokojnike. Kad padne mrak i zazvone crkvena zvona, kuće bi se bršljanom kitile u Gornjim Radišićima kod Ljubuškoga.⁵⁵

Imotska je tradicija da domaćica prije večere kršćenom vodom škropi svu čeljad i sve kuće i oko kuća. Pri tome moli Vjerovanje a ostala čeljad prihvate molitvu. Kad se domaćica povraća u kuću tada domaćin moli molitve koje su te večeri dulje i svečanije. Najprije se moli za svoje umrle i svakoga posebno imenom spomene i Bogu preporuči s jednim Očenašem, Zdravo Marijom i pokojem vičnjim. U Medovdolcu kod Imotskoga na Badnju večer su se kuće kitile bršćanom i poškropile krštenom vodom. Molilo bi se pred kućom i u pojati gdje su ležale živine. "To je bio običaj da ne dođu vile u kuću."

U kršćanskoj tradicijskoj kulturi iznimno je važno škropljenje blagoslovljenom vodom, jer je blagoslovljena voda prvi sakramental kojemu se davala najveća zaštitna uloga protiv demonskih sila. Radi toga sinoda ju je 1688. godine predviđela za sve nedjelje. Po "ondašnjem teološkom poimanju vjernici su imali trostruku korist od škropljenja blagoslovljenom vodom ako se upotrebljavala popraćena pravom vjerom u Boga i uvjerenjem da će Bog dati svoju pomoć zbog vjere svoje Crkve, koja ju blagoslivlja i daje na korištenje svojim vjernicima." Prva je korist što se vjernici čiste od lakih grijeha. Druga je korist od škropljenja jer je od poškropljenih mjesta bježao đavao sa svojim djelima. Treća je korist stvarna i propicijatorna jer po blagoslovljenoj vodi bolesnici primaju zdravlje; ozdravljuju i živine, a zemlja postaje plodnijom. Prema navedenoj sinodi svećenici su pozivali narod da je koriste svakoga jutra i večeri kako bi sotona ostao daleko, a majkama je savjetovano da škrepe djecu kako im ništa ne bi naškodilo.⁵⁶

Zaključak je da su svjetovni badnji običaji, obredi, ophodi i divinacije drevnoga pretkršćanskoga postanja i u srži su arhetipske kulture. S vremenom su ti običaji obredi i ophodi kristijanizirani. Navedenih i multidisciplinarno interpretiranih dvjestotinjak primjera (od kojih je preko stotinu sedamdeset zapisanih primjera u prošlih desetak godina) ophoda,

⁵⁴ Isto, str. 413.-414.

⁵⁵ Isto, str. 420.-421.

⁵⁶ Marko Dragić, Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina*, Vol. 10, No. 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2014, str. 429.-430.

običaja, obreda, divinacija imaju izniman socijalni i estetski značaj. Ti primjeri zorno svjedoče da je Badnji dan folklorno najbogatiji dan u godini.⁵⁷

Badnja noć najbajkovitija je u godini, a kako je već i navedeno, karakteriziraju je: unošenje badnjaka, posipanje žitom badnjaka i onoga koji ga unosi, slama, svijeće, molitva, večera, bor, jaslice, čekanje polnočke, zdravice, čestitarski ophodi: koledanje, betlehemari, betlemašice, kabanari, posjete prijatelja i susjeda; odlazak na polnočku.

Spominjanje drveta (badnjaka) u Hrvata seže u 1272. godinu, ali o Badnjem danu i Badnjoj noći u hrvatskoj znanstvenoj literaturi do polovice devetnaestoga stoljeća nema značajnijih stručnih i znanstvenih radova. Međutim, u narodnome pamćenju tradicijom se do naših dana sačuvao velik broj negdanjih običaja, obreda i ophoda koji su se odvijali u Badnjoj noći. Badnjak (Badnji dan, Badnjica, Bonji dan) dan je uoči Božića, a u katoličkom kalendaru je i dan Adama i Eve. Badnjak svoj naziv baštini od starocrkvenoslavenskoga glagola *bъdeti* – "bdjeti", ili od pridjeva *badar* i od toga izvedenoga glagola *razbadriti* se – "razbuditi se, biti budan". To tumačenje afirmira i romanski naziv *vigilia* – *bdijenje*, "noćno stražarenje". Naziv *vilija*, *vilija* Božja zadržao i kod Hrvata po sjevernom Jadranu, a kod nekih kajkavaca Božićno navečerje naziv je za Badnjak. Badnjak je naziv za drvo badnjak, a u Barbarićima kod Čitluka badnjakom je nazivan onaj koji je nosio badnjak.⁵⁸ Od badnjega jutra do Sveta tri kralja u središtu je zbivanja drvo badnjak. Paljenje badnjaka spominje biskup Martin iz Bracare u Španjolskoj (umro 580. godine). Od davnina su badnjak palili drevni Rimljani, južnoslavenski narodi, te Englezi, Francuzi, Nijemci, Portugalci, Letonci i drugi. Najstariji spomen paljenja badnjaka kod Hrvata nalazi se u dubrovačkom Statutu *Liber statutorum ciuitatis Ragussi* iz 1272. godine. Kod gradišćanskih Hrvata badnjak se spominje već u 16. stoljeću. U drugoj polovici 17. stoljeća Iochan Weichard Walvasor spominje paljenje i darivanje hranom badnjaka u Istri.⁵⁹

U imotsko-bekijskoj krajini sačuvani su neki običaji vezani uz ovaj dan što prethodi Božiću. Domaćica bi u Glavini Donjoj kod Imotskoga, donijela vreću slame pa bi je prosula

⁵⁷ Isto, str. 432.

⁵⁸ Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina* Vol. 6, No. 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2010, str. 229.-230.

⁵⁹ Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina* Vol. 6, No. 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2010, str. 230.

po kuhinji i tako je ostajalo sve dok ne prođe Nova godina. Tada bi domaćica sve prostorije u kući pošćropila svetom, blagoslovljenom vodom i izmolila Vjerovanje.⁶⁰

Domaćin kuće za vrijeme molitve nakon što je badnjak zapaljen, za vrijeme badnje večere, na Božić i Novu Godinu, te ponegdje i na Staru godinu i Sveta tri kralja, palio je svijeću. Hrvati su u prošlosti, najčešće, palili po jednu svijeću izrađenu za tu namjenu. Rijetko su paljene dvije svijeće, od kojih je jedna bila za pokojne, a druga za žive. U Slavoniji, Srijemu, Vojvodini, Bosni i Hercegovini, te ponegdje u Dalmaciji pale se tri svijeće, odnosno trostruko izrađena voštana svijeća. Tri svijeće simboliziraju sv. Trojstvo. Svijeće se povezuju hrvatskom trobojnicom ili je svaka od njih po jedne boje trobojke. U Zadvarju kod Vrgorca, na primjer, bile su isprepletene voštanice i zvale su se Trojice.⁶¹ Svipski kazivači koriste naziv *trojica*.

Komadom božićnoga kruha svijeće su gašene u: poljićkom, vrgorskom, imotskom, neumskom, ramskom, duvanjskom kraju. Isto su činili dalmatinski i lički Bunjevci i drugi. Visočki su Hrvati svijeće gasili zasipanjem plamena pšenicom. U Poljicima kod Imotskoga od pčelinjega voska pravljene su tri svijeće i to iz jednoga komada. Kad bi se svijeće upalile, počinjala je molitva prije jela. Svijeće su se užigale od plamena glavnoga badnjaka i gorjele su do kraja objeda. Gasile su se (trnule) kruhom i vinom. Okrugli komad kruha stopi se u vino za svaku svijeću i nanese se da na nju padne jedna kap koja će je ugasiti.⁶² Badnja je noć u kojoj se ljudi sjećaju preminulih i blaguju u spomen na njih. Kod drevnih je Rimljana grah bio pokojničko jelo. Do naših dana u Bosni obvezatno se blaguje grah za Badnjom večerom. U Jajcu se za Badnjak vario grah koji bi se procijedio i zašćerio te se njime posipala pita od jukvi koju su domaćice razvijale i pekle. Preci i pokojnici imaju i posebna jela: poput oraha, graha i meda, koji je omiljena hrana duše pokojnika kod svih Indoeuroljana. Badnja večera je jedna od najvažnijih večera u čast mrtvima. Kod nekih naroda jedan dio od svakog jela ostavlja se za njih. U Rumunjskoj se pokojniku nosi na groblje ne samo hrana nego i odijelo. U Bjelorusiji postoje i posebne formule pri dozivanju predaka na gozbu. U Ukrajini domaćica na stol stavlja žlice za pokojnike kao i one s kojima obitelj blaguje, s tom razlikom što te okrene dnom prema gore. U Imotskoj krajini najprije se moli za svoje umrle i svakoga posebno imenom spomene i Bogu preporuči s jednim Oćenašem, Zdravo Marijom i pokojem

⁶⁰ Isto, str. 237.

⁶¹ Isto, str. 239.

⁶² Marko Dragić, Badnja noć u folkloristici Hrvata, *Croatica et Slavica Iadertina* Vol. 6, No. 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2010, str. 242.

vičnjim.⁶³ Odlazak na polnoćku predstavlja opet poseban doživljaj upotpunjen raznim običajima. U Vrhgorsko-imotskoj krajini ljudi su idući za Polnoćku nosili baklje – zublje koje su osvijetljivale put do crkve. Kod crkve su ih bacali na jedno mjesto. Taj je običaj koncem 19. stoljeća bio skoro iščeznuo.⁶⁴

O običajima i navikama koje bi se ticale Badnjaka i Božića Marija Brdar pripovijeda sljedeće: „Za vrime adventa, kad bi se klale svinje, obavezno bi se kobasice kuvale u kukuruzu, al' zasto to ti ne znan. I onda kad prođe ponoćka, kad bi se došlo s ponoćke, nešto bi se pojelo od toga sta je za sutra. Sve što bi se spremilo dan prije za Božić, uzelo bi se malo poslin ponoćke. Zato što si cili dan postio i nisi ništa jio, i uzme se sudžuk kuvani i ide se. A sutra ujutro u devet sati ni'ko ništa ne jide dok se ne metne oto jelo i upale se sviće. I kad gore sviće, gase se vinom. gazda kuće, stariji čovik, did, ćaća uzima kruč i zamoči u vino i gasi sviće jednu po jednu. Pogodi je jedna kap i ako se ne izgasi ne nastavi je gasit! Nego drugu pa treću, i onda opet ponovo nju prvu, unda bi se reklo ako koja se prva istrne da će ta bit na redu za umrit. Svak uzme svoju, npr. uzme svaki svoju sviću, moja prva, unda druga, i onda se po redu se gase. I tako isto se gase na novu godinu. Tim istim kručom se gasi na novu godinu, on je suv, jer je sta nedilju dana, i onda se od njega se svako odlomi malo i taj kruč je zaštitnik od bolesti. I onda se jede taj kruč.“⁶⁵

O svetkovinama koje dolaze nakon Božića saznajemo: „Na Stipendan bi bila misa. Posli mise bio bi sastanak momaka i cura, zva se *dernek*, i onda bi cure i momci šetali kroz selo, od Bodrožića doli ispod Brdara prema Galićin, i onda se znalo 'ko koga ima i 'ko je čija cura. I to je u nas je bio Sveti Stipan, u drugom selu bi bilo na Ivendan (Dobranje). Onda bi bilo kad i kako se reke, na *mladenke*, *mladenci* su ti *nevina dječica*, na *mladenke* bi ti *dernek* bio u Prološcu. A na Ivendan, kod nas bi ti se počela mesti slama od Badnjaka, na Ivendan ujutro bude misa pa se ide na *dernek*. I posli toga se mete slama. Na Silvestrovo je mora bit mir. Nije bilo televizije ni smijanja ni išta, čeka se po kućama, sidilo se i čekalo. I po birtijama i po gostionama, al' mora je bit mir. Unda bi u ponoć se išlo na ponoćku. Cura ili žena koja ne zna nešto radit u rukama...dalo bi joj se to da radi, da se nauči. Jer govorilo se da će na Silvestrovo to naučit radit ako počme. Ako je žensko da plete, prede, veze...Ako je muško što ja znam, možda bi mu dali nešto da radi sa sikiron, ne znan ni ja sama.“⁶⁶

⁶³ Isto, str. 252.

⁶⁴ Isto, str. 259.

⁶⁵ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Svib.

⁶⁶ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 16. 8. 2015. Mjesto: Svib.

Dalje nastavlja „Kad se ide u crkvu na ponoćku, tad se upali svića od oganj i ide se do crkve i piva se *Svjetlo Kristovo*. Kupiš onu pravu voštanu od pčelijega voska, žuta voštana. Mora biti takva svića i za Božić i za Uskrs. A za Sveta tri kralja, odma bi se skida bor! Odma sve šta se tiče Božića, jer je to srpski Badnjak. Išlo bi se na misu i nosila bi se krstit i blagoslivat voda, ponila bi se flašica vode. I s tom novom vodom šta se blagoslovi na *Tri kralja* bi se blagoslovila kuća, štala, okućnica. I kad se dođe iz crkve odma bi se počimalo raspreat sve što je god božićno.“ Voštana svijeća koja se spominje igra izrazito važnu ulogu u svim imotskim krajevima.

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi općenito značajno mjesto zauzimaju obredi i pjesme koji su se izvodili uoči blagdana Sveta tri kralja i na sam blagdan (6. siječnja). Neki se narodni običaji ponavljaju na Badnjak, Božić, Novu godinu i Sv. tri kralja. Tako su se, primjerice, na blagdan Sv. tri kralja palile svijeće kao na Badnjak, Božić i Novu godinu što je vidljivo i u kazivanju. Objedovala su se ista peciva; molile iste molitve; pjevale/recitirale iste pjesme itd. Ovo potvrđuje i Gavazzi.⁶⁷ Sveta tri kralja, ili Bogojavljenje, ili Vodokršće predstavljaju završetak božićnih blagdana. Nekada se taj blagdan zvao Tri mudraca od istoka. Badnjak koji se stavlja na Badnju večer da malo gori s ostalim drvima dogorio bi na Tri kralja. To je značilo da su božićni blagdani završili. Toga dana iz kuće se iznosi i božićni bor. Posjeti obitelji, prijateljima, susjedima u božićno vrijeme i blagoslov vode na Bogojavljenje kraj su radosnih, božićnih blagdana. Ti dani u srcima vjernika bude svijest o pripadanju Božjem narodu i poticaj su da poput mudraca s Istoka svatko potraži Boga, pokloni mu se i daruje ono što u srcu nosi.⁶⁸ Završetak božićnih blagdana na Sveta tri kralja nije znak nekakve ksenofobne odluke hrvatskih naroda da se otuđe od pravoslavaca ili pripadnika drugih denominacija kršćanstva, već je jednostavno element slavlja koji je vezan uz tradiciju.

⁶⁷ Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb 1991, str. 212.

⁶⁸ Marko Dragić, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, *Crkva u svijetu*, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet, Split 2007., str. 97.-98.

4.2. Od Poklada do Ivandana

Poklade je naziv za svečano razdoblje prije korizme u kojem se priređuju povorke maskara, kostimirani i maskirani plesovi. Kad su poklade u pitanju u Hrvatskoj se spominju i termini karnela, mesopust ili fašnik (od njem. Fastnacht, tj. „noć posta”), koji su više vezani uz određene regije, mjesta, njihove običaje, a često se u prerusavanju moraju poštivati pravila i ritual, njihov početak i kraj. Osim tih naziva u uporabi su i krnjeval, krnoval, pokladi, pust, fašnjek ili maskare. Pokladni ophodnici također se nazivaju raznovrsnim nazivima poput maskara, mačkara, fašenka, pusta, dida, pesnika i ostalih naziva koji se razlikuju od mjesta do mjesta, kao i skupina poput zvončara, baba, pokladara, maskura i drugih, a pokladni nazivi ponekad označavaju nekoliko pojmova. Karnevalske svečanosti obično uključuju maskirane povorke i plesove, bakljade, vatromete, obasipanje cvijećem, konfetima i korijandolima, te na kraju svečano spaljivanje ili pokapanje velike lutke, personifikacije „princa karnevala”.⁶⁹

Razdoblje od Očića do Čiste srijede narod često naziva mesoija. U Svibu se mesoija definira slobodnije od ovoga, tj. smatra se da je to razdoblje između Božića i Uskrsa. Iz imena se da zaključiti da je to period konzumiranja mesa. Sveta tri kralja (6. siječnja) označavaju svršetak božićnih blagdana, a od (7. siječnja) do Čiste srijede, razdoblje je poklada ili karnevala (krnjeval). Intenzivni pokladni običaji i događaji traju nedjelju, ponedjeljak i utorak, pred Pepelnicu (Čistu srijedu). U ta tri dana se gostilo i obilno jelo, posebno u utorak navečer pred korizmu jer je većina ljudi postila sve do Uskrsa. Te dane narod naziva: Velike poklade ili Završne poklade. Zadnja nedjelja poklada zove se Pokladna nedjelja.⁷⁰

Uz istraživanje fra Silvestra Kutleše Dragić definira dane koji prethode pokladama: „U Imotskoj krajini prvi četvrtak pred poklade zvao se *vlastovski*, a drugi *tusti četvrtak*. U Pokladnu nedjelju dolazile su *odive* u rod, a svaka je kuća na taj dan morala imati uščipaka. U Srijanima je u vrijeme poklada običaj je da *odive* - udane žene idu na ručak kod matere i sa sobom ponesu najmlađe dijete. Tamo bi se frigali uščipci, a moralo se dati svakoj ženi da odnese djeci i ukućanima. Tri dana se odilo u *odive*: nedjelju, ponedjeljak i utorak. Ženama je

⁶⁹ Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga, 10. knjiga Je-Ki, Večernji List, Zagreb 2006, str. 181.

⁷⁰ Marko Dragić, Velike poklade u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1 No. 8., 2012, str. 156.

bilo zabranjeno plesti i presti na Pokladni utorak jer se vjerovalo da će, ako to rade, vinograde zahvatiti bolest zavijača.⁷¹

Karnevalsko maskiranje svoje korijene vuče još od pretkršćanskih vremena. Nekoć su se mladi maškarakali išarajući lice, ili na nj stavljajući krpe, muški bi se obukli u ženske i obratno, pa bi tako hodali po selu da ih se ne prepozna. Kupili bi od vrata do vrata darove koje bi i dali susjedi, obično jaja i suho meso a poslije bi dobivene darove dijelili među sobom. Maškare/mačkare bi pjevale po selu: *Evo kuće i odžeka, dobre žene i čovika, koji će nas darovati pleće mesa i pogače.*⁷²

Jednoga utorka od 5. veljače do 7. ožujka, zadnji je pokladni dan. Taj dan je kruna poklada, ali običaji traju i dva dana prije. Nedjeljom se maškare djeca, oni su svojevrsan uvod onomu što slijedi, ponedjeljkom mladi, a utorkom stariji. Ophod maškara najčešće se odvijao u utorak uoči Čiste srijede, a karakteriziraju ga: zastrašujuće maske i drugi odjevni rekviziti, buka, galama, zvonjava zvona privezanih na maškare (mačkare), pjesme, šale i tako dalje. Time se htjelo otjerati demone od domova i štala; ljudi i stoke, a to pokladne ophode čini apotropejskim.⁷³

„U Istri, Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju, Bosni i Hercegovini česti su prizori dida i babe. Neke njihove scene su opscene. Te karnevalske figure susreću se i u karpatskih Ukrajinaca, Bugara i Srba. U Imotskoj krajini obvezni sudionici pokladnih mačkara bili su did i baba. Predvodnik maškara/mačkara rekao bi babi i didu da nešto rade ka tamo, da ovi znaju za šta su jih darovali. Did bi skoči na nju i ka da ono, znaš... ka, za igru... pa bi se svi smijali. Večernji mačkari najviše su voljeli dolaziti u domove u kojima ima djevojaka. Bio je običaj, uvatiti jadnu curu pa bi je cilu izdrpali. Sutradan su se hvalili da su tu i tu izdrpali.“⁷⁴ Ovakav običaj bio bi nezamisliv u nekim društvima, no mora se uzeti u obzir priroda poklada i svrhovitost razuzdanog ponašanja u doba prije dolaska Uskrsa. Kutlešino vrlo jednostavno i izrazito točno objašnjenje glasi: „Korizma liči što su Poklade pokvarile.“⁷⁵ Dakle, narod će se kroz Korizmu iskupiti za razuzdanost.

⁷¹ Marko Dragić, Velike poklade u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1 No. 8., 2012, str. 157.

⁷² Isto, str. 158.

⁷³ Marko Dragić, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2007, str. 372.

⁷⁴ Marko Dragić, Velike poklade u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1 No. 8., 2012, str. 164.

⁷⁵ Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imotskoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 275.

O pojavi vještica/vištica u kulturi Imočana govori Dragić: „U Prološcu Donjem kod Imotskoga i danas se može čuti izreka domaćina za dosadnog gosta: K'o da su mu bile komaštre zavezane. Ta izreka potječe od vjerovanja da se vještica može uhvatiti: Kad ti uđe žena u kuću za koju sumnjaš da je vištica, zaveži komaštre. Ona neće izaći iz kuće dok ih ne odvežeš. Vištice iz sela mogu se viditi na pragu kužine, na Poklade uvečer, ako vazmenu večeru ne okušaš i ne staviš je na prag. Koje žene tada dođu blizu praga kužine su vještice.“⁷⁶

U Cisti Velikoj se vjerovalo da vještice skidaju pupove sa Rašeljkova drva jer bi ono tada pupalo. Sutradan kada bi neki čoban iz sela tu došao čuvati ovce i kada bi opazili da na drvu nema pupa odmah bi znali da je sinoć tu vještica bila ili ako fali više pupova značilo je da je drvo okupiralo više vještica, jer svaka je skidala po jedan pup. U Novim Selima (Imotskoj krajini) na Pokladni utorak starješina kuće bi usjekao grana Rašeljkova drva, donio bi ih kući te bi ih palio, a sve u svrhu zaštite žena koje je imao u kući, da ne bi otišle u vještice. Još uvijek se pripovijeda o okupljanju vještica na Biokovu, kamo bi se sastajale ispod jednog stabla oraha i tu bi se mazale nekakvim mastima. To je bio "obred" njihova sređivanja prije nego bi krenule u hranje po selima. Kada bi u selu došlo do nekakve svađe između nekoga i neke žene bio bi običaj tog ženi reći: „Al' si sinoć na Bijakovu bila?!“⁷⁷

U ovo vrijeme, kako se bliži Uskrs, ljudi bi mnogo molili kod kuće. Na Veliki četvrtak ili petak u Poljicima, u Imotskoj krajini, u okolici Bihaća i Slavoniji molilo se po sto Očenaša, sto (ili čak sto pedeset) Zdravomarija i sto (ili sto pedeset) Slavaocu. Prema pučkom shvaćanju, molitve u korizmi, a napose one na Veliki petak, pripravljaše su ljude za spasenje i ulazak u raj. No, nije molitva jedini modus operandi pobožnih Imočana. U Imotskoj krajini te u Bosni sve do međuraća mnogi, a osobito žene, u sve dane, ili samo u srijedu, petak i subotu, nisu jeli *bili smok* (mliječne proizvode), iako je to propisima bilo dopušteno. Razlog nemrsu moglo je biti, kao u Imotskoj krajini, krajnje siromaštvo stanovništva, ili, pak strogost domaćica koje su pazile što se jede: Ljudi bi „začinili i uljem i maslom, pa u nike dane i mesa, ali ne da žena i neimaščina.“⁷⁸

U Imotskoj krajini na zvonjavu uskrasnih zvona umivalo se u vodi u koju je prethodno stavljeno cvijeće. Ante Buljan u svom opisu običaja „rodnoga kraja Sinja, Imockog, Vrlike, Livna kao i pripadajuće okoline“ kaže da je u istome trenutku valjalo pojesti jaje, što je

⁷⁶ Marko Dragić, Velike poklade u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1 No. 8., 2012, str. 182.-184.

⁷⁷ Isto, 184.-185.

⁷⁸ Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imotskoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 275.

vjerojatno u svezi sa starijim propisima o zabrani jedenja jaja u korizmi: Za veliku subotu pripremaju se dvije stvari i to: naberu se ljubičice, pripremi se sa vodom da bude pri ruci da čim Glorija zazvoni da se odmah sa onom pripremljenom vodom u koj su ljubičice što brže operu oči, to je potrebno za zdravlje očiju, jaja su pripremljena da čim zazvoni Glorija po pravilu: Glorija zazvoni, jaja u kljun. Blagoslovljenim se grančicama kitila kuća. Ako je suditi po nekim izvješćima, kićenje je imalo puku estetsku svrhu. Tako je fra Silvestar Kutleša zapisao da se njima u Imotskoj krajini „nakiti“ kuća i okućnica.⁷⁹

Za razliku od sjevernijih hrvatskih krajeva, u Imotskoj krajini se na blagoslov nosilo samo ono što bi dostajalo za doručak, i to skroman - svakome po jedno jaje i pecivo. Naravno ovo se razlikovalo od mjesta do mjesta i kroz vrijeme se sigurno promijenio običaj, stoga se mora uzeti u obzir kada je ovaj običaj nastao i zašto je u sjevernim dijelovima bilo moguće priuštiti si takve odluke. Ta je razlika vjerojatno bila rezultat većeg blagostanja sjevernih predjela. U Imotskoj krajini djeca su na blagoslov nosila jaja, mlade ljutike i mlade kapule. Koliko je taj kraj bio siromašan, o čemu na nizu mjesta izvrsne monografije nastale 1930-ih godina svjedoči autor fra Silvestar Kutleša, govori ovaj detalj vezan za blagoslov hrane: „Jadne majke imadu sto muka dok dicu opreme. Valja dite umit, obuć u čistu i novu robici, valja svakom kućnom čeljadetu svarit po jedno jaje, ditetu pridat u malom bronziniću, ili čanjčiću ili tasu, da nosi i čuva. Dica do crkve pivaju „Gospin plač“, od crkve isto većinom pivaju, a niki i plaču. Plaču za jajom. Za vrime blagoslova dite ditetu jaja razbije ili koje jaje ukrade. Pokradeno dite čiči, plače i jauče za jajom gore nego za ćaćom. Krivi ovoga, onoga, svakoga. Ne da se utištiti sve do matere. Mater dade ditetu cilo jaje, a ona podili s čovikom jedno blagoslovljeno i sve mirno“.⁸⁰

U mjestima oko Imotskog 1930-ih godina održavalo se javno nadmetanje za nošenje križa: „Na Veliki Četvrtak u Runovićim najviše seljani paze, ko će odnit križ na inkantu (dražba). kako u Runovićim tako je i u Zmijavcima. Prid zalazak sunca, kod župske kuće, skupe se svi koji su zavitni nositi križ prid pukom na Veliki Petaka. Bude ji po 10-15 iz Runovića, po 5-8 iz Zmijevaca. Stari je to običaj, ima mu priko sto godina.“⁸¹

Anegdota glasi: „Župnik zapita prisutne Runovićane: Ko želi nositi sutra, na Veliki Petak, križ prid pukom?

⁷⁹ Fra Silvestar Kutleša, *Život i običaji u Imotskoj krajini*, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993, str. 276.

⁸⁰ Isto, str. 277.

⁸¹ Jasna Čapo Žmegač, *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb 1997, str. 38., 43., 77., 86., 94., 97,

Svaki odgovori za se: Ja.

-Vas je puno, a križ je samo jedan, dogovorite se, pa dajte jednomu ove godine, drugome dogodine, trećemu prikogodine, pa tako naprid, morete se svi izminuti - veli parok.

-Oče ne moremo se mi pogoditi, nego, neka križ nosi oni, koji najviše dade lemozine crkvi.

Tako ji većina reče.

-Pristajete li svi na to?

-Pristajemo.

-Koliko ti Matko daješ za križ?

-Pedeset dinara - odgovori Matko.

-Ja šeset veli Pere Babić, Selimov.

-Ja, sedamdeset veli Pere Ljubičić, reč. Celić

- Ja osamdeset - opet će Matko Arambašin.

Župnik nastavi Oče li dat ko više od Matka? Niko se ne javlja. Prolazi jedan, dva, tri minuta. Župnik zaključio: Ostaje križ za Matka Bežovana! I to za osamdeset dinara!.

Zatim župnik napiše ceduljicu za remetu i siđila je. Zatim Bežovanu prida ceduljicu. bežovan remeti, remeta njemu križ. Bežovan tripa da se ispovidi i pričesti i bos križ nosi. Na Veliki Petak Matko je u svačijim ustima. Nije mala stvar prvak u selu biti.“⁸²

Franjevac Silvestar Kutleša nije odobravao takav način biranja križonoše, držeći da je uveden „za nevolju“: „Pripovijaju u starini zbog križa da su i noži radili i krv se ljucka prolivala. Za umirenje puka tribalo je naći lika. Župnik sa selom naša ga je u novcu. Moga je i drukčije!“

Prema svemu sudeći, nošenje križa iznimna je čast i u spomenutim primjerima razlogom je ne baš pobožna nadmetanja potencijalnih nosača. Podatci ne omogućavaju detaljniju analizu te teme glede toga kako ona odražava ili utječe na društvenu situaciju pojedinih mjesta ili župe. Također ostaje nejasno zašto je križ u selu Zmijavcima u imotskoj

⁸² Jasna Čapo Žmegač, Hrvatski uskrсни običaji, Golden marketing, Zagreb 1997, str. 120.-121.

župi bio mnogo jeftiniji (10-30 dinara) od onoga u Runovićima: možda su Zmijavčani bili siromašniji ili manje motivirani za nošenje križa.⁸³

Kazivačica Marija Brdar govori o sjećanjima i iskustvu življenja u preduskršnje razdoblje: „Na poklade (pokladni utorak) bi bijo najbolji obid, večara bi se najbolja pravila. Što se god moglo lipo skuvat pojilo bi se. Onda na *Čistu sridu* sve to triba očistit. Suda se ne smiju prat utorak navečer, jer će doć vištice, i ne smiju dica ić na guvno jer će doć vištice. Ne smiš više masti ist. Tako bi rekle stare žene, to suđe što ostane od pokladne večere ne bi dali prati, nego sutra ujutro dobro vrilom vodom oprat, da ne bi ostalo masti. To da se ne bi omrsio u korizmi sa tih pijata. i onda ti se svih sedam nedilja ne bi se mrsilo. Ne bi bilo mesa od Poklada do Uskrsa, jela bi se posna rana. Bilo je žena koje nisu ni mliko ni sir. Samo salatu, krup, krompir, kisela kupusa, topal krompir i ladan kupus i ulje i biber. To je se jelo ili petkon ili ovih dana. Ko ti je moga dat ribe, nije bilo toga u nas. Bilo je žena koje su postile cilu korizmu, a muški su znali prvu i zadnju ili zadnju i petke. Bilo je muški da nije nikako postilo, znaš kako je bilo, neko iz straja nije tijo da ga ne bi uvalili..bio je komunizam. A ja san znala postit dvi prve i dvi znanje, samo ne bi u sredini dvi one. Svak svoj zavit dava. i na Veliki Četvrtak obavezno je bilo zelje bez ičega sa malo ulja. A na Veliki Petak ne bi se ništa jilo ni pilo do navečer. Na Veliki Četvrtak bi se molili *križići*, ujutro bi se molilo stotinu *križića*, i jilo bi se zelje i išlo bi se u crkvu. U nas ti nije bilo svećenika, pa ne bi ni bilo mise zbog komunizma. U svećenikovoj kući je bila trgovina. Ne bi bilo ničega nego samo nediljon. Nama je s Dobranjama dolazia nediljon. A i na ponoćku bi doša uskrsnu. Uvik bi neko iša po njega konjem. Ima ti jedna priča o tome, tiš se nasmijat.

Išlo bi se po don Petra u Dobranje, ali mora bi ti neko otić po njega na konju. I otiša bi ti jedan čovik na konju, zajašia popa na konja, i vodia ga do Sviba, i tako ga vrati nazad i vratijo bi se na konju. A bio ti je ovaj jedan Jota. Jedanput on je otisa jedne nedilje po njega sa svojim konjen...I ljudi čekaju isprid crkve i vide nešto čudno. Don Petar vodi konja, a otaj Jota jaši. I šta ti je bilo...kako ti ima ona šuma između Sviba i Dobranja, gori na brdu, znadeš..I tamo ti je provalija velika kraj puta. I vodi ti Jota don Petra, i govori Jota don Petru „velečasni meni dođe da vas ja gurnen u ovu strovaliju“ i njemu don Petar „oslobodi Bože, Jota ta šta ti je? Prikrsti se!“ I Jota se prikrsti, al' posli toga kaže don Petru „velečasni, mene vata još jača želja da vas bacin doli!“ I don Petar njemu „ma pomoli se bogu, šta ti je čoviče?“ I on ti se pomoli, al' unda još gore, i kaže mu „ma sad san tek odlučia, bacit ću vas doli, došlo mi je!“ i

⁸³ Jasna Čapo Žmegač, Hrvatski uskrsni običaji, Golden marketing, Zagreb 1997, str. 120.-121.

krene on put don Petra a ovaj brže bolje s konja siđe, i tako ti Jota dojaha konja do Sviba, a don petar ga vodio.

A da nastavin o *Velikon Tjednu*, za Veliki Četvrtak ništa se nije obrađivalo, a za Veliki Petak metnio bi se križ položio doli ispod oltara, i onda bi sa onih velikih vrata, dolazile žene i muški. Lizli bi oko oltara, a sad je običaj samo da se pokloniš tri puta. Mi bi prije lizli. Za Veliku Subotu, ide ti ponoćka, ložila bi se vatra vani, i s ponoćke bi se nosio kući jedan ugljen od onih drva. To bi ponijo doma i stavio bi doma u ognjišće ili u peć, ko nije ima ognjišće. I skuvala bi se jaja, na Veliku Subotu, i nosila bi se na blagoslov, isto što se i sada nosi hrana, ali bi se obisio lonac o gredi da ne bi slučajno dica uzimala blagoslova do ujutro na Uskrs. Ta je se subota isto postila, ne bi se mrsilo. Sad kažu da na Uskrs postiš samo petak, al' tada se postio cili veliki tjedan ako si moga. Na Uskrs ujutro opet ne smiš pojest nego najprije od blagoslova i onda budi ručak ka i uvik. Budi dobar na Uskrs, jako dobar ručak. Onda ponediljak ne bi se nigdi bilo posebno, nego se je čestitalo. Išlo bi se od kuće do kuće ki na Božić, a sad se svak zatvori i ako nisi pozvan neće ti doć niko i neš nigdi ić. Na *Uskrsni Ponediljak* isto je praznik, i išlo bi se na dernek u Tijaricu i Lovreć. A ne bi se ni u utorak radilo, i to bi bio svetac. Danas vi farbate jaja, to je normalno posvuda, al' tada u nas, samo bi Čelari farbali jaja jer samo to Srbi rade. Mi nismo, a oni su bili pravoslavci. Dica bi išla na Veliku Subotu tražili bi od svake gazdarice od kuće do kuće i tražili bi tučaka, i nakupili bi pola košare tučaka. To bi se na Uskrs tucalo. I ko razbije, ako ima neko jako sve je njegovo, pa jede ili daj nekomu razdili.

Za Jurjevo bilo bi u nas u selu da se moraš jutri dignit prije sunca Da bi se moralo ustati i goniti blago da bi bilo zaštićeno od zmiје. Jer ti je sveti Juraj ubio zmaja, ubio zmiју. A *Tijelovo*, zvalo bi se *Brešančevo*, po brašnu što se koristi za hostiju. Bilo bi 40 dana po Uskrsu. Na *Svetog Marka* bi bio blagoslov polja, 25. 4., tako je. Obilazilo je se cilo polje i bila bi čitanja na četri mista i bio bi blagoslov tu. Napravila bi se po 3-4 oltara i bio bi blagoslov, tako je bilo i na Brešančevo. Uvik u Svibu dan prije Svetog Ivana, prije Ivendana, navečer bi se donila drva i zapalia bi se svitnjak, veliki sivtnjak. I dica bi se skupila okolo svitnjaka, neko bi doša i dava bi piće, i darovala bi se dica. I kad nestane plamena i budi samo žera, onda bi se zatrkivali 'ko može bolje priskočit taj svitnjak.“⁸⁴

Iz ovog kazivanja mogu se razaznati određeni elementi koje su obrazložili i obradili Dragić i Kutleša. Dokaz je to prisutnosti tih elemenata kroz cijelu imotsko-bekijsku krajinu,

⁸⁴ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib.

no uz neke različitosti. Primjer križa je jedan koji igra veliku ulogu i u božićnim blagdanima kao i u uskršnjim. Iz govora kazivačice se mogu zaključiti i druge, sekularne činjenice, kao što su okolnosti postojanja jedne prokršćanske kulture u doba komunizma kad je bilo nepoželjno isticati se svojom vjerom ili spominjanje peći iako je u kućanstvu iz kojeg potječe kazivačica bilo prisutno ognjište. Peć je vjerojatno motiv u kazivanju zbog poznanstava drugih seljana koji nisu imali ognjište te je svojevrsan komentar na ekonomsku situaciju u selu prije 40 godina.

5. Križićanje

Križićanje je etnokulturološki fenomen za kojeg bismo na prvi pogled rekli da pripada u bajke, no okolnosti nastanka križićanje izrazito su surove i nebajkovite. Križićanje je pojava vlastoručnog tetoviranja raznih oblika križa na ruke mladih djevojaka (a ponekad i mladića) na područjima koja nastanjuju Hrvati, pri tom se misli na prostor današnje Hrvatske te Bosne i Hercegovine.

Marko Dragić bilježi predaju kako su Turci upadali u cincarska sela i otimali djecu, i to pretežito žensku djecu. „Tako od nekog bogatog *Cincara* beg zatraži kćerku za ženu. Otac nije smio odbiti bega pa mu je rekao da dođe nakon mjesec dana kad sve bude spremno za svadbu.“⁸⁵ Osmanska invazija na europsko tlo nije omogućavala Hrvatima (pa ni drugim narodima) da odbiju turske prohtjeve. „Djevojci su istetovirali križ na čelu pa je beg nije mogao uzeti za ženu. Otada su sve cincarske djevojke tetovirale križ na čelu i na rukama.“⁸⁶

U ono doba, žene su vjerovale da im isključivo Bog može pomoći da se obrane od napasnika. Njihov oslonac, tj. njihova katolička vjera se ispostavila korisnijom nego što bi se dalo zaključiti. Razlog tomu je što su se Turci izrazito bojali križa te se nisu htjeli približiti djevojci koja bi na sebi imala znakove kršćanstva. Svetog Josipa se smatra zaštitnikom Hrvata od 17. stoljeća, stoga nije ni čudo da su se mladi odlučili tetovirati/križićati baš 19. ožujka na Dan svetog Josipa. Dragić navodi da su se tetovirali i na Blagovijest, Cvjetnicu, u dane Velikoga Tjedna te na Ivandan.⁸⁷ Kazivači navode da se u novije doba mladi tetoviraju iz poštovanja prema tom starom običaju, stoga ne vode računa o datumu križićanja. Na početku 19. stoljeća križićalo bi se i tokom svakodnevnih aktivnosti, poput čuvanja stoke ili pletenja.

Sami proces križićanja razlikovao se od kraja do kraja. Dragić bilježi sljedeću metodu: „U jednoj zdjelici zamiješao bi se med i usitnjeni ugalj od izgoranog drveta. Prah je trebao biti sitan. Kad bi se pomiješao s medom, dobivala bi se crna smjesa. Tada su bake i mlade žene iglom zamočenom u tu smjesu crtale križeve po rukama. Kad bi ih nacrtale, onda su ponovno

⁸⁵ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 156.

⁸⁶ Isto, 156.

⁸⁷ Marko Dragić, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, *Croatica et Slavica Iadertina*, Vol. IX, No. 9/1, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2013, str. 303.

manjom iglom bockale to ucrtano mjesto. Ta smjesa ulazila je pod kožu.“⁸⁸ Kazivačica Mara Basić navodi kako se u njenom kraju u Bosanskoj Posavini tetoviralo, tj. križicalo nešto drugačije. „O tome se u nas nije puno pričalo, nego se samo napravilo, a to je sigurno da se znaju razlikovat od muslimana. I mene su kad sam imala 10 godina, i meni su to napravili. Bila sam jako mlada, ne sjećam se da je bolilo, možda 10 godina ako ne i manje. Moja baba Ika mi je to radila. Ona je nastrugala petrolej, znaš ona gas lampa. Kad bi se nakupilo, ona bi nastrugala onih čađa, i u to, kaže se, pljuniš pljuvačku i izmiješaš. Onaj u koga su crne oči da pljune u ote čađe što nastružeš od lampe na neki papirić. Ona napiše meni na ruku, nečijem napiše, ne znam, i onda iglom sve boca, boca i ono se uvuče u kožu. To mi je od majke majka, ona se prezivala Jokić, a moja majka Vidović. I ona boca, i krv ide. Ne znam ni jesam li ja plakala. I onda se krastica uvati, i onu krasticu odguliš i ono ostalo. Taj križ i oko šake, pa na jednom mjestu primilo, a na drugom nije. I u Gene (muž) je to, al Geno je to nekomu davao jer je vidio da drugi rade. A mi pravo ni ne znamo radi čega je to. Moje matere su bile šarene ruke, što je lijepo ispisano, ima i križeva i oko ruke ko narukvice, ime njezino, i od djece. To je bila prijašnja moda, ali to je znak da je katolik...označavalo je da je Hrvat Katolik, radi Turaka valjda. Zamrlo je to, mislim da niko nakon pedesetih godina nije to boco.“⁸⁹

Vinko Tolić objašnjava pojavu križicanja povezivajući je s običajima starih Ilira: „Ponekad, u Imotskoj krajini i danas, dođe čovjek u priliku da na ruci (šaki) ženske (obično) starije osobe, ugleda utetoviran jedan oveći ili više manjih križića. Križ ili križić vidjeti na šaci, ne može a da i nehotično ne skrene pažnju, koja izazove pomisao vezanu za davne, raširene, preživjele običaje življa na ovom našem današnjem tlu. Pođemo li tragom prošlosti, doznat ćemo od grčkih i rimskih kroničara, koji su opisivali život i običaje starih Ilira, prastanovnika naših krajeva, da je među njima bio raširen običaj tetoviranja prije dolaska i naseljavanja Hrvata u ovu nasu današnju hrvatsku domovinu. Doseljeni Hrvati, taj stari običaj, oštrom iglom bockati kožu, pa u te ranice ubrizgivati boju da se na koži trajno lijepo vidi obraden simbol ili ornament, njeguju kroz cijeli Srednji vijek s napomenom, da se u pravilu na ruci urisavao križ- simbol - kršćanske duše.“⁹⁰ Kazivačica Marija Brdar navodi kako je i njena majka imala istetoviran simbol križa na njenoj lijevoj ruci: „Baba ti Miškovića je na ruci lijevoj imala križ istetoviran. Ovi vamo lete za cigaron, ovi čuvali ovce, a oni iglicom pipkali dok nije nastao križ. Krv bi procurila i nastao križ. U našem selu ima 10 žena. U Svibu

⁸⁸ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008, str. 156.

⁸⁹ Kazivačica: Mara Basić (djevojačko Vidović), rođena 1932. Datum kazivanja: 25. 8. 2015. Mjesto: Split.

⁹⁰ Vinko Tolić, *Škrinja uspomena, Imotska krajina, Imotski 1997*, str. 204.

ja ih deset znadem, sa križim. Već su mrtve, al' za još žive ja ti još ne znam. Al' ove starije što su bile babina generacija. Sve ih ko da ih sada vidin. Ona mi je to rekla, kad su bile curice da su čuvale ovce i vezle bi ili nešto radile i imale iglicu, tu vezitku. I ona sama sebi ili jedna drugoj. I krv ide i od te krvi poplavi plavi kriz.“⁹¹ Dakle, u novije vrijeme križicalo se i iz znatiželje, neovisno o vremenu i prilikama. Tome svjedoči i pomicanje područja križićanja. Dok su osmanlije bile neposredna opasnost majke su svoje mlade kćeri tetovirale na šaci jer je to bilo jedino uvijek vidljivo mjesto na koži⁹², zbog običaja nošenja dugih rukava, a naknadno je bilo pomaknuto na podlakticu.

Zaključak

Narodne priče, pjesme i običaji najvrijednije su stvari, ali i uspomene, koje možemo baštiniti od svojih predaka. Svojim sadržajem i njegovom obuhvatnošću usmena književnost vješto prenosi život ljudskih zajednica i njihove intimne povijesti bez da joj na ikakav način oduzima sjaj iskrenog osjećaja. S obzirom da sam u ovome radu odlučio prikazati kraj kojemu i sam pripadam, ostao sam zatečen spoznajom da je narod nezamjenjivo izvoriste umjetnosti i diskursa života. Neopisiva je veličina zajedničkog znanja kojime svi raspolažemo, ne samo kao Hrvati ili vjernici, nego i kao ljudi koji svojim djelima pišemo nove uspomene i nove običaje.

Samo pretpostavimo da će kroz naredno desetljeće niknuti književno djelo velike vrijednosti koje za motiv koristi element iz pišćeva rodnog kraja. Samo poznavanje etnosa pišćeva kraja navelike olakšava i akademikima i prosječnom čitatelju razumijevanje, a pogotovo pospješuje kvalitetnu analizu sadržaja i motivacije iza pisanja tog djela. Grozno bi bilo prestati zabilježavati evolucije naroda samo zato što smatramo da oni pripadaju sadašnjosti, pogotovo kada shvatimo da je sadašnjost prošlost već u sljedećem trenutku.

Narodna usmena književnost vrelo je saznanja koje nikada ne presušuje i kojim bismo stalno mogli osvježavati znanje o svijetu. Nažalost, većina ljudi nije svjesna činjenice koliko je ta vrsta književnosti zapravo važna ili jednostavno nema vremena za ono što često nazivaju „praznim tlapnjama“. Takvim svjesnim i nesvjesnim ponašanjem pridonosimo tome da sve te divne priče padnu u zaborav, a često zaboravljamo koliko smo i sami uživali u njima. Svoju

⁹¹ Kazivačica: Marija Brdar, rođena 1952. Datum kazivanja: 15. 8. 2015. Mjesto: Svib

⁹² Marko Dragić, Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. IX, No. 9/1, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2013, str. 303.

prošlost ne trebamo odbacivati niti ju zanemarivati, ona zaslužuje posebno mjesto u našim uspomenama. Kad bi ljudi posvetili barem dio svoga vremena na našu baštinu koja ih je istesala, mnogo toga bi naučili, kako o svojoj povijesti, tako i o sebi samima. Ono što su nama pričali naši djedovi i bake, trebali bismo i mi prenijeti svojim potomcima kako bismo održali tradiciju, ali i kako naša baština ne bi pala u zaborav.

Literatura

1. Buble, Nikola, Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine, Imotski zbornik I, Imotski 1992
2. Čapo Žmegač, Jasna, Hrvatski uskrсни običaji, Golden marketing, Zagreb 1997
3. Dragić, Marko, Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split 2008
4. Dragić, Marko, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2007
5. Dragić, Marko, Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina Vol. 6, No. 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2010
6. Dragić, Marko, Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 10, No. 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2014
7. Dragić, Marko, Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 1., Split 2008
8. Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008
9. Dragić, Marko, Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji, Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet, Split 2007
10. Dragić, Marko, Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. IX, No. 9/1, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar 2013
11. Dragić, Marko, Velike poklade u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 8/1 No. 8., 2012
12. Gavazzi, Milovan, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb 1991
13. Hrvatski enciklopedijski rječnik, prir. Ljiljana Jojić, Ranko Matasović i dr., Novi list – Europa Press Holding, Zagreb 2004
14. Kutleša, Fra Silvestar, Život i običaji u Imočkoj krajini, Matica hrvatska Ogranak Imotski i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: Zavod za znanstveni i umjetnički rad, Imotski 1993

15. Lorger, Srećko, Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.51/2 Svibanj 2013
16. Mijatović, Anđelko, Ganga - pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa, Naša ognjišta, Tomislavgrad 2004
17. Milas, Mijo, Asanaginičin zavičaj: povijesno-kulturni kontekst narodne balade, Imotska Krajina, Imotski 1981
18. Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga, 10. knjiga Je-Ki, Večernji List, Zagreb 2006
19. Tolić, Vinko, Škrinja uspomena, Imotska krajina, Imotski 1997
20. Ujević, Ante, Imotski-Prilog poznavanje uloge naselja, Geografski glasnik broj 18, 1956

Mrežni izvori:

1. <http://www.studiacroatica.org/biblia/stvaranje04.htm> (pristup 17. rujna 2015.)
2. <http://biblehub.com/commentaries/genesis/4-10.htm> (pristup 17. rujna 2015.)
3. <http://mladi.hbk.hr/article.php?id=1059> (pristup 17. rujna 2015.)

Sažetak

Imotsko-bekijska krajina bogato je i plemenito područje. Ima pregršt izvora i materijala za proučavanje u sklopu usmene književnosti. Za narode ovog područja jedan od najvažnijih aspekata života jest obitelj kao zajednica. Odnosi unutar obitelji definiraju ovu krajinu, kao što to čini i mnoštvo običaja i tradicija koje se vežu za najveće svetkovine u crkvenoj godini, Božić i Uskrs. Osim obiteljskog i vjerskog elementa, za Imotsko-bekijsku krajinu poznato je da je izvoriste gange-tradicionalnog pjevanja pjesama u distihu. Križićanje je etnokulturološki fenomen na području kršćanskih naroda koji su bili pod opsadom Osmanlija. Križićanje podrazumijeva tetoviranje križa na neki dio tijela, najčešće ruke.

Summary

Imotsko-bekijska county is a rich and noble area. It holds numerous sources and materials that which could be researched as part of oral literature. For the denizens of this area one of the most important aspects of life is the notion of family as a community. Family relations, as well as countless traditions and customs that are tied with the celebration of the biggest dates of the church year (Christmas and Easter) define this county. Apart from the elements of family and religion, for Imotsko-bekijska county it is known as the source of ganga/gange, the form of traditional singing in couplets. Križićanje (roughly translated as crossifying/crossing) is an ethnocultural phenomenon in places inhabited by Christians which were under siege by the Ottoman Turks. Križićanje is the šprocess of tattooing a cross on a part of your body, most often the hand.